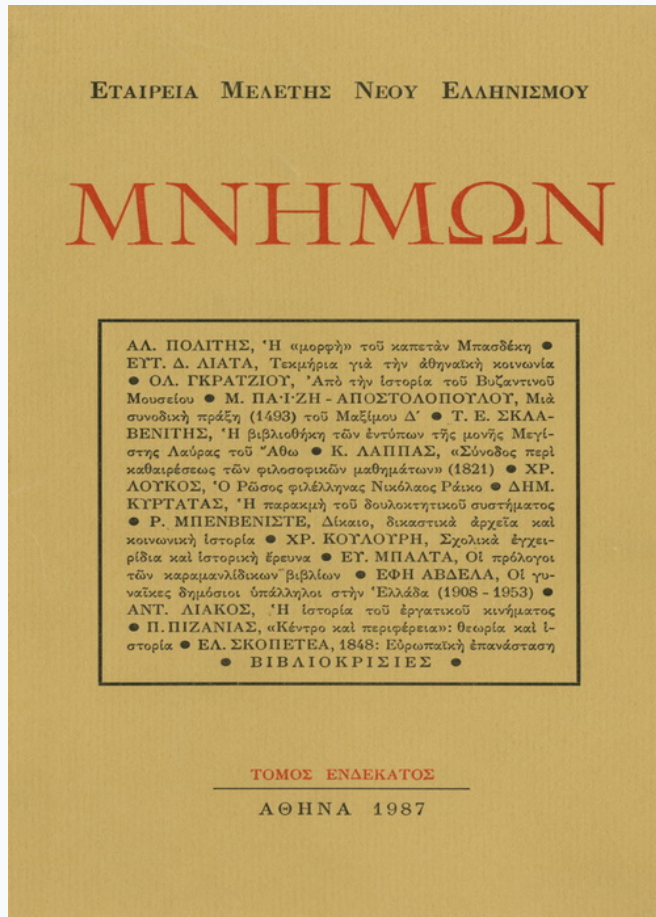

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ ΤΟΥ ΑΘΩ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.129](https://doi.org/10.12681/mnimon.129)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ. Ε. (2003). Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ ΤΟΥ ΑΘΩ. *Μνήμων*, 11, 83–122. <https://doi.org/10.12681/mnimon.129>

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ ΤΟΥ ΑΘΩ

Ὁ χῶρος

Στὴ Μονὴ Μεγίστης Λαύρας λειτούργησε Βιβλιοθήκη, ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ της (961), μὲ τὰ χειρόγραφα βιβλία, πού ἔφεραν στὸ μοναστήρι ὁ ἰδρυτὴς καὶ οἱ πρῶτοι μοναχοί. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰ. ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων ἔφτασε τὰ χίλια μὲ τὴν προσθήκη στὸν ἀρχικὸ πυρήνα χειρογράφων πού εἶτε ἀντιγράφηκαν στὸ μοναστήρι ἀπὸ καλλιγράφους, εἶτε ἤρθαν ἀπέξω, ἀπὸ δωρεές, ἀνταλλαγές, ἀγορές. Τὰ χειρόγραφα αὐτὰ ἦταν τοποθετημένα ἀπὸ τὸ 13ο αἰ. σὲ 16 τουλάχιστον «θέσεις» πού εἶχε ἡ βιβλιοθήκη, ὅπως δείχνουν οἱ ἀριθμοὶ κατάταξης πού ὑπάρχουν πάνω σὲ ὅσα χειρόγραφα σώζονται καὶ ἔχουν ἐντοπιστεῖ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ μοναστηριοῦ ἢ σὲ ἄλλες βιβλιοθηκὲς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης. Στὸ χειρόγραφο π.χ. N 379 ὑπάρχουν οἱ σημειώσεις τοῦ 13ου αἰ. *βιβλίον τῆς α' θέσεως θ' καὶ πρώτη θέσις φέρει μὲ, βιβλίον ἐνάτην πολλῶν φέρουσαν ἀγίων ἔνδον βίους[...]*. Ἄλλοι ἀριθμοὶ κατάταξης δείχνουν ὅτι κατὰ τὸ 14ο, 15ο καὶ 16ο αἰ. τουλάχιστον, ὑπῆρχε καὶ δεῦτερος χῶρος φύλαξης τῶν βιβλίων πάνω ἀπὸ τὸ νάρθηκα, τὰ κατηχούμενα, τοῦ καθολικοῦ: † *Βιβλίον τῶν Κατηχουμένων τῆς ἀγίας λαύρας τοῦ Ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου*, σημειώνεται στὴ χειρόγραφη *Καινὴ Διαθήκη* τοῦ 14ου αἰ.¹.

Ἡ πρώτη μορφή αὐτῆς τῆς μελέτης παραδόθηκε τὸ 1979 στὴν Ὑποδιεύθυνση Δημοσίων Σχέσεων τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, ἡ ὁποία μοῦ εἶχε ἀναθέσει τὴ συγγραφὴ της γιὰ νὰ τὴν περιλάβει στὸ βιβλίον «Θησαυροὶ τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας». Εἶχε προηγηθεῖ τὸ 1978 δεκαήμερη ἀποστολὴ μου στὴ Μονή, ὅπου ἐργάστηκα στὴ Βιβλιοθήκη ἀλλὰ ὄχι στὸ ἀπρόσιτο Ἀρχεῖο. Τὸ 1983 ἡ Μονὴ κάλεσε τὸν κύριο Θωμᾶ Παπαδόπουλο μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ ὁποίου ἐγίνε ἐνοποίηση τῶν διαφόρων συλλογῶν βιβλίων πού φυλάσσονταν σὲ διαφορετικούς χώρους καὶ νέα πρακτικὴ ταξινόμηση. Βλ. καὶ «Ἡ ταξινόμηση τῶν ἐντύπων τῆς Μεγίστης Λαύρας», *Πρωτότυπον* τ. 1, τχ 6, Αὐγ. - Σεπτ. 1983 σ. 108 - 109.

1. Χ. Γ. Πατρινέλης, *Βιβλιοθήκαι καὶ Ἀρχεῖα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*. Ἀνατύπωσις (μετὰ προσθηκῶν) ἐκ τῆς Θεραπευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τ. 1 (1962) σ. 935 - 943. Ἀθήνα 1963 σ. 3 - 5. Νεότερη εἰδικὴ μελέτη τοῦ Β. Foncic, *Les Manuscrits à Byzance (1071 - 1261) (Palimpsestes; Developpement de l'écriture livresque; Bibliothèques)*, Ἀθήνα, XVe Congrès International d' Etudes Byzantines, 1976 σ. 28 - 36.

Γιὰ τὰ βιβλία στὰ κατηχούμενα: Παντελεήμων Λαυριώτης, «Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Ἱ. Μονῆς Μεγίστης Λαύρας Ἁγίου Ὁρους», *ΕΕΒΣ* 28 (1958) σ. 115, ἀρ. [12] 2058 Η 114α' (*Καινὴ Διαθήκη*, 14ου αἰ.) καὶ σ. 159, ἀρ. [74] 2118 Ζ49 (*Πραξαπόστολος* βουλγαριστί, 14ου αἰ.).

Στά 1701, τὸ πρῶτο ἔντυπο *Προσκνητάριον* —περιγραφή τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ— σημειώνει γιὰ τὴ Μεγίστη Λαύρα : ἐπάνωθεν τοῦ νάρθηκος εἶναι βιβλιοθήκη πανθαύμαστος, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται βιβλία διάφορα παλαιὰ διὰ χειρός, πολλῆς τιμῆς ἄξια παρ' ἀνδράσι σοφοῖς καὶ φιλολόγοις. Ἀντίθετα γιὰ τὴ μονὴ Βατοπεδίου σημειώνει ὅτι ὑπῆρχαν δύο βιβλιοθήκες : ἐπάνωθεν δὲ τοῦ Νάρθηκος, εἶναι βιβλιοθήκη πλουσιωτάτη. Εὐρίσκεται δὲ καὶ ἄλλη ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ, πολλῶν δὲ καὶ χρησιμοτάτων βιβλίων, ἐνῶ γιὰ τὴ μονὴ Ἰβήρων σημειώνει ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς². Τὴν πληροφορία ποὺ δίνει ὁ Κομνηνός γιὰ τὴ Λαύρα τὴν ξαναβρίσκουμε στὰ *Προσκνητάρια* τῆς Λαύρας τοῦ Τριγώνη (1772) καὶ τοῦ Σάββα (1780) σχεδὸν αὐτόσσια. Οἱ μαρτυρίες τῶν δύο αὐτῶν *Προσκνηταρίων*, ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ Λαυριῶτες καὶ τυπώθηκαν στὴ Βενετία, δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀντιγραφὴ μόνον, ἀπὸ τὸν Κομνηνὸ· μιλοῦν γιὰ πράγματα τὰ ὁποῖα ζοῦσαν. Στὴν πληροφορία, ποὺ ἔδινε ὁ Κομνηνός, προσθέτουν ὅτι τὰ βιβλία ποὺ φυλάσσονται στὸν νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ εἶναι ἰδιόγραφα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἰδρυτῆ τοῦ μοναστηριοῦ³. Αὐτὰ τὰ βιβλία πρέπει νὰ ἔμειναν σ' αὐτὴ τὴ θέση τὸ ἀργότερο ὡς τὸ 1814, ὅποτε καταδαφίστηκαν ἢ λιτῆ καὶ ὁ νάρθηκας τοῦ καθολικοῦ καὶ ξαναχτίστηκαν μὲ τὴ μορφή, ποὺ σὲ γενικὲς γραμμὲς διατηρήθηκε ὡς σήμερ⁴. Δὲν εἶναι γνωστὸ ποῦ μεταφέρθηκαν τὰ βιβλία τοῦ νάρθηκα.

Γιὰ τὴ βιβλιοθήκη, ὅπου φυλάσσονταν ὁ κύριος ὄγκος τῶν βιβλίων τῆς Μεγίστης Λαύρας, δὲν μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κομνηνός. Τέτοια βιβλιοθήκη ὅμως ὑπῆρχε στὸ μοναστήρι στὰ χρόνια του, καὶ μάλιστα πρέπει νὰ διατηροῦσε

2. *Προσκνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ Ἄθωνος...* παρὰ Ἰωάννου Κομνηνοῦ συγγραφέν... Μονὴ Συναγώβου Οὐγγροβλαχίας, 1701 σ. 30, 63 - 64, 80 - 81 καὶ β' ἔκδοσις : Βενετία, Γλυκῆς, 1745 σ. 5, 34, 56.

3. *Προσκνητάριον τῆς Βασιλικῆς καὶ Σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Ἁγίας Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ*. Συντεθὲν μὲν παρὰ Μακαρίου Κυδωνέως τοῦ ἐκ χώρας Χαλίων τοῦ Τρυγώνη, τοῦ καὶ τῆς αὐτῆς Μονῆς Σκευοφύλακος, Βενετία, Θεοδοσίου, 1772, σ. 26: Ὁμοίως καὶ τὸ κελλίον [τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου] ἐκεῖ εἶναι, καὶ ἡ βιβλιοθήκη του γεμάτη ἀπὸ διάφορα χειρόγραφα βιβλία.— *Προσκνητάριον τῆς Βασιλικῆς καὶ Σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Ἁγίας Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ*. Συντεθὲν μὲν παρὰ τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Γεροπροηγουμένου καὶ Σκευοφύλακος τῆς αὐτῆς Μονῆς Κυρίου Σάββα. Τύποις δὲ νῦν ἐκδοθὲν, ἐπιμελεῖα σπουδῆ καὶ δαπάνῃ τοῦ Πανοσιολογιωτάτου ἀνεπιού αὐτοῦ προηγουμένου Κυρίλλου, Βενετία, Γλυκῆς, 1780, σ. 40: αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ἁγίου γεμάτη ἀπὸ διάφορα ἰδιόχειρά του βιβλία.

4. *Ἱστορικὸν Προσκνητάριον τῆς Βασιλικῆς, Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς ἱερᾶς μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Συγγραφέν ὑπὸ Προηγουμένου Καλλιστράτου Λαυριώτου τοῦ ἐκ Λέσβου καὶ εἰς τύπους ἐκδοθὲν δαπάναις Βασιλείου Προηγουμένου Λαυριώτου τοῦ ἐκ Καρδίτσῆς, Ἀθήνα, Ἀθ. Καραβίας, 21976 σ. 44. Παύλος Μυλωνάς, «Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ καθολικοῦ τῆς Μεγίστης Λαύρας», *Ἀρχαιολογία* τχ 1, Νοέμβριος 1981 σ. 52 - 63.

τὸ παλιὸ σύστημα κατάταξης, ἀφοῦ βιβλίον ἔντυπο πού ἀφιερώθηκε στὸ μοναστήρι τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 17ου ἢ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 18ου αἰ., φέρει σημεῖωμα στὸ τελευταῖο του παράφυλλο : βιβλίον τῆς Ἱεροῦς Λαύρας ἀθέσεως εἰς τὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας⁵. Γιατὶ φυσικὰ τὰ ἔντυπα βιβλία ἔπαιρναν τὴ θέση τους δίπλα στὰ χειρόγραφα καὶ πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἀκολουθοῦσαν τὴν παλιὰ κατάταξη τοῦ 13ου αἰ.

Γι' αὐτὴ τὴ βιβλιοθήκη ἔχουμε τὴν πληροφορία τοῦ περιηγητῆ Carlyle τὸ 1801 : Ἐφοῦ πήραμε τὸ πρῶτον βγήκαμε ἔξω, εἶδαμε τὴν ἐκκλησίαν κ.λ.π., ὡς συνήθως, καὶ μετὰ προχωρήσαμε εἰς τὴν βιβλιοθήκην. Ἡ βιβλιοθήκη ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο δωμάτια, ἓνα ἐξωτερικὸν καὶ ἓνα ἐσωτερικὸν καὶ τὰ βιβλία διατηροῦνται σὲ μία ἀνεκτὴ σειρᾷ, ἀλλὰ ὅπως σὲ ὅλες τὰς ἄλλας βιβλιοθήκας (μὲ ἐξαιρέσει τὴν προσπάθειαν εἰς τὴν μονὴν Κουτλουμουσιῶν) δὲν ὑπάρχει κατάλογος. Στὸ ἐσωτερικὸν δωμάτιον συναντήσαμε μίαν σεβάσμιαν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἀποκαλοῦσαν διδάσκαλον, πού ἦταν ἀπασχολημένος μὲ τὴν μελέτην ἐνὸς πολλοῦ μεγάλου βιβλίου πού ἦταν τοποθετημένον μπροστὰ του⁶.

Ἡ ἐπόμενη γνωστὴ μου σχετικὴ μαρτυρία, τοῦ I. M. Ραπτάρχη, εἶναι τοῦ 1869 : Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ μοναστηρίου, κειμένη ἀριστερόθεν τῆς ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον μεγάλης ἀλῆς, συνίσταται ἐκ δύο προσεχῶν δωματίων, ἐν οἷς τὰ βιβλία φυλάσσονται μὲ ἰκανὴν τάξιν ἐντὸς ξυλίνων θηκῶν. Ἀπαρτίζεται δὲ ὑπὸ τετρακισχιλίων περίπου τόμων, ὧν αἱ τρεῖς χιλιάδες ἔντυπα, ἐκκλησιαστικὰ τὰ πλεῖστα συγγράμματα, καὶ ὀλίγα τινὰ κλασσικῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἐν οἷς καὶ ἡ πρώτη ἔκδοσις τῆς Ἀνθολογίας γραμμασι κεφαλαίοις [...]⁷.

Ἡ σαφὴνεια αὐτῆς τῆς μαρτυρίας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θεωροῦμε ὅτι ἡ βιβλιοθήκη διατηρήθηκε στοὺς δύο αὐτοὺς συνεχόμενους χώρους ὡς τὴν κατασκευὴν τοῦ εἰδικοῦ ἀνεξάρτητου κτιρίου πού στεγάζει σήμερα τὴ βιβλιοθή-

5. Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίον Οἰκουμένιου καὶ Ἀρέθα, Ἐξηγήσεις εἰς τὰς τῆς Νέας Διαθήκης πραγματείας, Βερόνα 1532· βλ. Γέρον Παντελεήμων Λαυριώτης, «Κατάλογος Ἀρχετύπων ἢ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκδόσεων (1488 - 1599) τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Ἀθῶν Ἱ. Μ. Μεγ. Λαύρας ἀποκειμένων», Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη 16(1951) 184 ἀρ. 158. Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ φράσις «εἰς τὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας». Ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ βιβλία πού φυλάσσονταν μέσα στὸ καθολικόν, συνήθεια πού κρατήθηκε ὡς τὸ 1946 τουλάχιστον, ὅποτε ὁ ἴδιος Παντελεήμων συνέταξε «Κατάλογον τῶν βιβλίων τοῦ Καθολικοῦ Ναοῦ, χειρογράφων καὶ ἐντύπων (= 37 + 446)». (βλ. Ἀλέξανδρος Λαυριώτης, «Εἰκοσιπενταετηρὶς Βιβλιοθηκαρίου Ἀγιορείτου (1930 - 1955)», Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη 20(1955) 89). Ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι στὸ καθολικόν φυλάσσονταν καὶ βιβλία πού δὲν ἦταν λειτουργικά. βλ. καὶ σημ. 15.

6. Alkis Anghelou, «J. D. Carlyle's Journal of Mount Athos (1801)», Ὁ Ἑραριστὴς 3(1965) 50.

7. I. M. Ραπτάρχη, «Ἐντυπώσεις περιηγήσεως εἰς Ἀθῶνα», Ἐπτάλοφος (Κωνσταντινουπόλεως) 6(1869) 206 - 207.

κη τῶν ἐντύπων (ἀλλὰ καὶ τῆ βιβλιοθήκη τῶν χειρογράφων καὶ τὸ θησαυροφυλάκιο, τὰ κειμήλια) καὶ φέρει ἐντοιχισμένη πλάκα μὲ τὴν ἐπιγραφή 1870 Ἰουλίου 5⁸. Ἡ ἐπιγραφή κανονικὰ πρέπει νὰ ἀναφέρεται σὲ χρονολογία ἐγκαινίων, ἀλλὰ μιὰ ἡλιοτυπία σὲ βιβλίον τοῦ 1880, ποὺ ἀναφέρεται σὲ περιήγηση τοῦ συγγραφέα του τὸν προηγούμενον χρόνον, δείχνει τὸ κτίριον στὰ πρῶτα στάδια τῆς ἀνέγερσός του : ἡ χρονικὴ ἀπόκλιση θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ ἂν ἡ χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρεται στὴ θεμελίωση ἢ ἂν ἡ ἡλιοτυπία εἶναι βγαλμένη πρὶν ἀπὸ τὸ 1870⁹.

Τὸ κτίριον αὐτὸ βρῖσκεται ἀνατολικὰ τοῦ καθολικοῦ καὶ εἶναι ἀνεξάρτητο, χωρισμένο σὲ τρεῖς αἵθουσες. Στὴν ἀριστερῆ αἴθουσα πρέπει νὰ τοποθετήθηκαν ἐξ ἀρχῆς τὰ ἔντυπα βιβλία, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω. Στὴ μεσαία αἴθουσα φυλάσσονται τὰ χειρόγραφα καὶ στὴ δεξιὰ τὰ κειμήλια. Τὸ 1958 οἱ δύο ἀκραῖες αἵθουσες προεκτάθηκαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸ κτίριον πῆρε τὸ σχῆμα ἀνάστροφου Π, χωρὶς νὰ ἀλλάξει τίς ἐπιμέρους χρήσεις¹⁰. Ἔτσι ὁ χώρος ποὺ διατίθεται γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῶν ἐντύπων ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συνεχόμενες αἵθουσες : τὴν Α' τοῦ 1870 καὶ τὴν Β' τοῦ 1958.

Τὸ 1983 στὴν αἴθουσα Α' τοποθετήθηκε τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς καὶ στὴν αἴθουσα Β' μὲ νέα ταξινόμηση καὶ ἐνοποιημένα τοποθετήθηκαν τὰ ἔντυπα 15ου - 19ου αἰ.¹¹

Μιὰ ἀδιασταύρωτη πληροφορία τῆς προφορικῆς παράδοσης στὸ μοναστήρι, καταγραμμμένη στὰ χρόνια μας, ἀναφέρει : *Εἰς τὸν ἄνω ὄροφον* [τοῦ Πύργου τοῦ Τιμιμακῆ] *εὐρίσκεται παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Πρωτομάργου καὶ Ἀρχidiaκόνου Στεφάνου· εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ παρεκκλησίου, ὑπάρχει κελλίον τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς Βιβλιοθήκη κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, μέχρι τοῦ ἔτους 1870, ὁπότε ἐκτίσθη ἡ Νέα Βιβλιοθήκη*¹². Ἄν ἡ πληροφορία ἀναπαοκρίνεται στὰ πράγματα καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ κελιοῦ, ποὺ χρησίμευε κατὰ τὴ μαρτυρία γιὰ βιβλιοθήκη, μπορεῖ ὅπως φαίνεται νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ παρεκκλησίου, μπορούμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ βιβλιοθήκη μεταφέρθηκε κάποτε στὸν πύργον, μὲ χρονικὸ ὄριον πρὸς τὰ πίσω τὸ 1648, ὁπότε ἐγίνε ἡ ἀνέγερση «ἐκ βάρων γῆς» τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, σύμφωνα μὲ τὴν

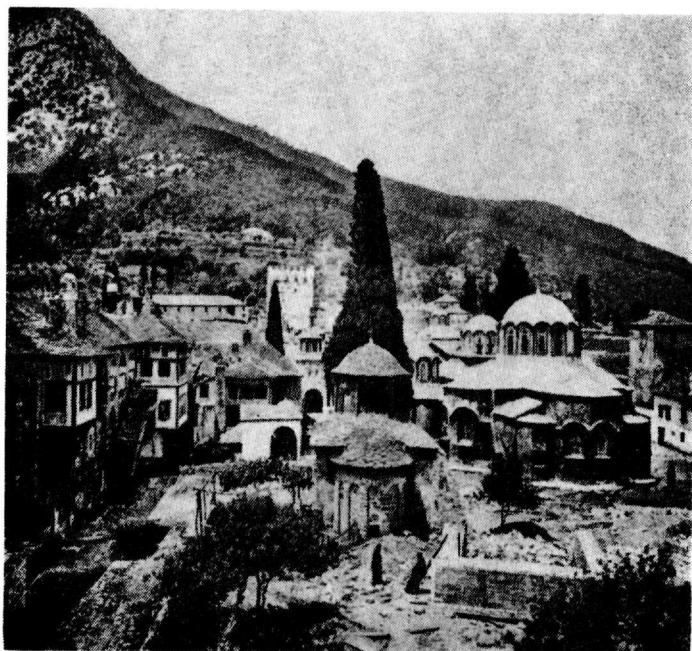
8. Καλλίστρατος, Ἱστορικὸν Προσκυνητάριον... ὕ.π. σ. 72.

9. L'abbé Alexandre - Stanislas Neyrat, *L' Athos Notes d' une excursion à la presqu'île et à la Montagne des moines. Ouvrage enrichi de dix héliogravures et de deux fac-simile*, Παρίσι 1880, μετὰ τὴ σ. 134.

10. Καλλίστρατος, Ἱστορικὸν Προσκυνητάριον... ὕ.π. σ. 72.

11. «Ἡ ταξινόμηση τῶν ἐντύπων τῆς Μεγίστης Λαύρας», *Πρωτότυπον* τ. 1, τχ 6 Αὐγ. - Σεπτ. 1983 σ. 108 - 109.

12. Καλλίστρατος, Ἱστορικὸν Προσκυνητάριον... ὕ.π. σ. 70, 72, 76, 79.

κάτω : héliogravure από βιβλίο του 1880 (βλ. σημ. 9).
έπάνω : σύγχρονη φωτογραφία.

ἐπιγραφή του. Τὸ ἄλλο ὄριο γιὰ τὴν ὑποτιθέμενη παραμονὴ τῆς βιβλιοθήκης στὸν πύργο εἶναι τὸ 1801 σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Carlyle.

Ἄν ἡ μεταφορὰ τοῦ κυρίου ὄγκου ἢ μέρους τῆς βιβλιοθήκης στὸν πύργο τοῦ Τσιμισκῆ πραγματοποιήθηκε κάποια στιγμή τοῦ χρονικοῦ διαστήματος 1648 - 1801, ἀπέχει ἡ στιγμή αὐτὴ ἀρκετὰ ἀπὸ τοὺς χρόνους ποὺ θεωρεῖ ὁ Μανουὴλ Γεδεών ὅτι μεταφέρθηκαν οἱ βιβλιοθήκες τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁθῶ στὸν πύργους (δεκαετία 1820 - 1830): *Κατὰ τὸν ἡμέτερον [19ον] αἰῶνα καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν τρίτην αὐτοῦ δεκαετηρίδα ὑπέστησαν αἱ βιβλιοθήκαι τὰς μειζονας ζημίας· ἀποκομισθέντα εἰς πύργους ὑγροὺς τὰ βιβλία, καὶ μάλιστα τὰ χειρόγραφα ἐσήποντο μίαν ὄλην ἑπταετίαν ὑπὸ βροχῶν, ἡ δὲ καταστροφή ἦν τοιαύτη, ὥστε ἐκ τῶν τρισχιλίων χειρογράφων τῆς μονῆς Παντοκράτορος τὸ δέκατον ἐσώθη*¹³.

Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο στὸ ἔντυπο

Τὸ ξεχώρισμα τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων βιβλίων, συνειδητὰ καὶ ἀπὸ τοὺς χρῆστες τους, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ παλιότερη συνήθεια ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. Δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος χώρος ἐδῶ γιὰ νὰ συγκεντρωθοῦν οἱ σκόρπιες σχετικὲς μαρτυρίες, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ καταγραφή, ἡ χρήση καὶ ἡ τοποθέτηση τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων βιβλίων ἦταν μέχρι τότε παράλληλη. Ἡ παλιότερη γνωστὴ χειρόγραφη καταγραφή βιβλιοθήκης μονῆς τοῦ Ἁθῶ, ποὺ μᾶς σώθηκε μὲ τίτλο «Κατάλογος τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου ΑΨΞΖ»¹⁴, ἀναγράφει μαζὶ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα. Καὶ δὲν μποροῦσε νὰ γίνεῖ ἀλλιῶς: βιβλία ποὺ ἦταν ἀπαραίτητα στὴν κατήχηση τῶν μοναχῶν ἢ στὴν ἱκανοποίηση

13. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Ὁ Ἁθῶς. Ἀναμνήσεις - ἔγγραφα - σημειώσεις*, Κωνσταντινούπολη 1885 σ. 431. Ὁ Ι. Μ. Ραπτάρης, ὁ.π. σ. 210 σημειώνει γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Παντοκράτορος: [. . .] ἡ ἄλλωτε ὠραία τοῦ μοναστηρίου τούτου βιβλιοθήκη κατεστράφη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, καὶ μετὰ λύτης βλέπει τις σήμερον τὰ ἐλεεινὰ λείψανα αὐτῆς, φυλαττόμενα εἰς τὸν μέγαν τετράγωνον πύργον, παράστημα ἀχώριστον ὄλων τῶν μοναστηρίων.

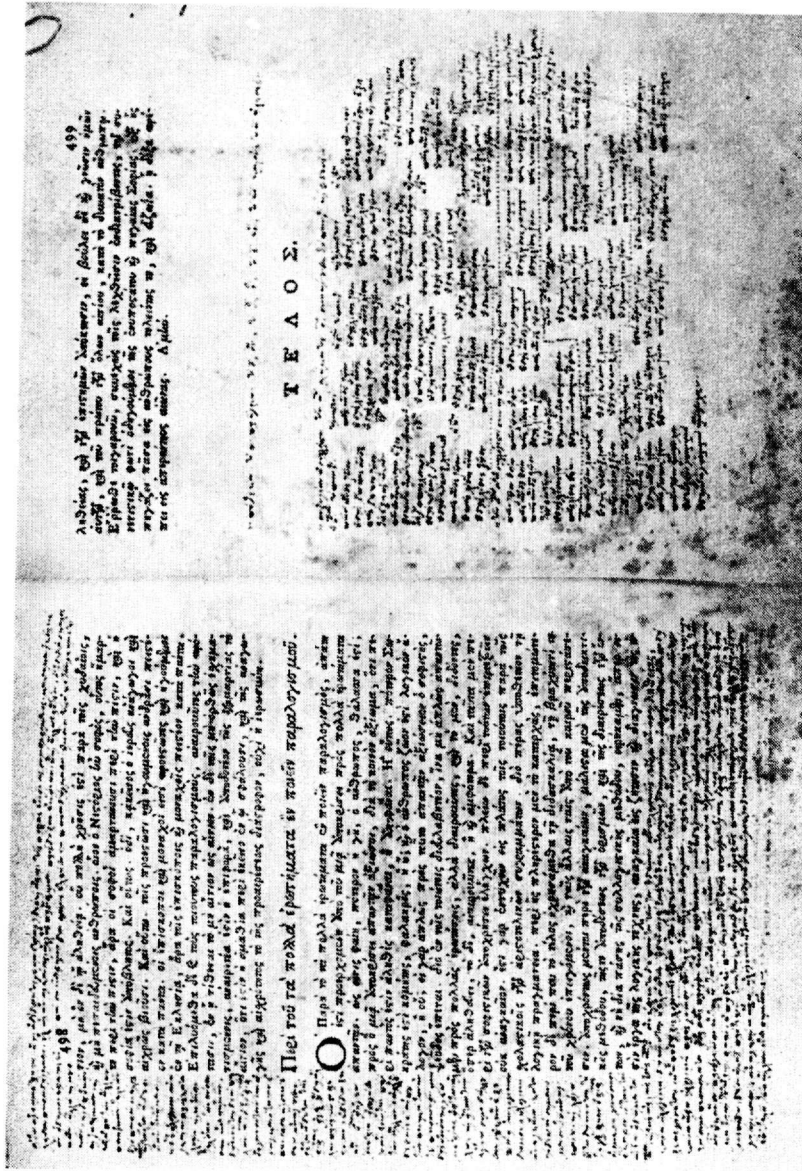
14. Δίνος Πολίτης - Μ. Ι. Μανούσικας, *Συμπληρωματικοὶ κατάλογοι χειρογράφων Ἀγίου Ὁρους*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 63: Κουτλουμουσίου ἀρ. 111 (685). Ἴσως συντάχθηκε μὲ προτροπὴ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ματθαίου Ψάλτη: Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, «Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ματθαίου Ψάλτου (1746 - 1766)», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 19(1920) 498). Τὸν κατάλογο γνωρίζω ἀπὸ μικροταινία τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε. ὁ συνεργάτης τοῦ ἴδιου Κέντρου, φίλος συνάδελφος κύριος Κρίτων Κ. Χρυσοχοϊδης, μοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἐνότισε στὸ Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς σπαράγματα ἀπὸ τὸν Κώδικα τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου, ὅπου το 1767 καταγράφηκαν μὲ προτροπὴ τοῦ Ματθαίου Ψάλτη τὰ κειμήλια τῆς μονῆς. Ἀνάμεσά τους καὶ ἡ βιβλιοθήκη. Ἀπὸ τὴν καταγραφή αὐτὴ ἴσως ἀντιγράφηκε τὸ χειρόγραφο 111(685). Στὴν ἴδια καταγραφή καὶ οἱ δωρεὲς βιβλίων ὡς τὸ 1775.

τῶν περιεργειῶν τους, ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς σοφίας, χρησιμοποιοῦνταν κατ' ἀρχὴν χωρὶς διάκριση τῆς μορφῆς τους. Κι ἀκόμα ὡς βιβλία λειτουργικὰ χρησιμοποιήθηκαν τὰ χειρόγραφα, παράλληλα μὲ τὰ τυπωμένα, ἐνῶ ἀντίγραφα ἀπὸ ἔντυπα χρησιμοποιήθηκαν ἐκεῖ ὅπου ἔλειπαν τὰ πολλαπλὰ ἔντυπα : σὲ σκῆτες καὶ σὲ παρεκκλήσια καὶ ἀπὸ μοναχοὺς καὶ ἐρημίτες ἀτομικὰ¹⁵.

Σημειώσαμε πρὸ πάνω τῆ μαρτυρία ὅτι ἓνα ἔντυπο τοποθετήθηκε γύρω στὸ 1700 στὴν ἴδια θέση πού τοποθετοῦσαν τὰ χειρόγραφα σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ξεφύλλισμα τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων τῆς Μεγίστης Λαύρας φανερώνει, ἀπὸ τὰ σημειώματα πού ὑπάρχουν πάνω σ' αὐτά, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ παρακάτω, παράλληλες ἀναγνώσεις τοῦ ἴδιου κειμένου σὲ χειρόγραφο καὶ ἔντυπο ἀπὸ τὸν ἴδιο μοναχό. Στὰ περιθώρια τριῶν τουλάχιστον ἐντύπων τῆς Μεγίστης Λαύρας συνάντησα νὰ ἀντιγράφονται καὶ νὰ ἐπαναφέρονται συστηματικὰ σχόλια, πού ὑπῆρχαν σὲ χειρόγραφες μορφές τοῦ βιβλίου καὶ παραλείφθηκαν κατὰ τὴν ἐκτύπωση¹⁶. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι καλὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν παραβολὴ τῶν χει-

15. Σπυρίδων (Καμπανάου) Λαυριώτης - Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας*, Κανταβριγία 1925, σ. 212, ἀρ. 1279 *Τριώδιον 1758*: στὸ τέλος ἢ παρακάτω σημείωση: *Τὸ παρὸν Τριώδιον ἐκέλευσεν ἡμῖν ὁ προηγούμενος παπᾶ κύρ Ναθαναὴλ νὰ γράψωμεν ὡσάν καὶ τὸ στάμπιον ἤγουν νὰ ἔχη στὴν ἄκρον τοῦ βιβλίου τὰ Μαρτυρικὰ τῆς Παρακλητικῆς [. . .]. Ἄλλο δὲ γίνωσκε ἀδελφὲ ὅτι πικρὰ ἔχω ἤγουν τὰ γράμματα καὶ τόσον σπρογμένα ὅτι ποτὲ μου ἀπὸ στάμπα δὲν ἔγραφα καὶ φοβούμενος νὰ μὴ γένη βαρὺ τὸ βιβλίον ἔχω πολλὰ ἀντζαμίδικα μέσα ἤγουν πικρὰ καὶ σύγγνωτέ μοι διὰ τὸν Κύριον ὅτι καὶ τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ ρόσθ μου εἶναι ἀχαμνὸν ἀλλὰ νὰ γράφῃ τινας καὶ ἀπὸ στάμπαν κατὰ πολλὰ εἶνε δύσκολον. Αὐγούστον 24 ἔτους 1758. Ὁ ἀρ. 970 περιέχει πλῆρες ἀντίγραφο ἀπὸ τὸ ἔντυπο Λόγοι ψυχωφελεῖς τοῦ Ἀθανασίου Βαρούχα, Βενετία, Γλυκῆς, 1848. Ἀκόμη βρίσκουμε στὰ χειρόγραφα τῆς Μεγίστης Λαύρας λειτουργικὰ βιβλία τὰ ὁποῖα γιὰ λόγους πρακτικούς, ἔχουν περιλάβει ἐπιμέρους τροπάρια ἢ καὶ Ἀκολουθίες νεομαρτύρων καὶ νέων ὁσίων, πού δὲν περιλαμβάνονταν οὔτε στὰ παλαιὰ χειρόγραφα λειτουργικὰ βιβλία οὔτε στὰ ἔντυπα: Ἐπειδὴ καὶ τὸ ὠρολόγιον τὸ μικρόν, τὸ παλαιόν, ὅπου εἶναι εἰς τὸν δεξιὸν χορόν, τοῦ Καθολικοῦ ἡμῶν καὶ ἱεροῦ ναοῦ ἦτον τοῦ μακαρίτη μου γέροντος, προηγούμενον δέ, κυροῦ νεοφύτου, τοῦ ἐκ τῆς Χίου νήσσου, ἀπὸ χωρίον πατρικά. Ὅθεν διὰ νὰ σώζεται, τοιγαροῦν τὸ τοιοῦτω, ἕως τοῦ αἰῶνος, ἔστωιτας καὶ νὰ εἶναι πλουσιώτατον, ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ κοινὸν δηλονότι, εἰς ἕτερα τροπάρια, ἀπολυτίκια καὶ κοντάκια ἁγίων, ὡς καθὼς ὅπου φαῖνεται δέ, καὶ ἄλλα χρειαζόμενα, ὅπου λέγονται, εἰς τὸ ἱερόν μας καθολικόν, εἰς τὰς εορτὰς ἡμῶν, καὶ ἀγριπνίας. Τὸ λοιπόν, ἔβαλα καὶ τὸ ἐσίκωσαν, οἶον, τὸ ἐμετέγραφαν μὲ δικὰ μου ἔξοδα, καὶ τὸ ἐπροσήλωσα εἰς τὸν ἀριστερὸν χορόν, τοῦ καθολικοῦ, τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν [. . .] ἐτελειώθη τὸ παρὸν μηνολόγιον τῶ ἀψθ' ὦ ἐν μηνὶ ὀκτωμβρίῳ διὰ χειρὸς τοῦ ταπεινοῦ κυπριανοῦ τοῦ ἐκ μετζόβου [. . .] ἔκαμα πολὺν κόπον νὰ τὸ μεταγράψω καὶ νὰ τὸ διορθώσω, διότι τὸ πρωτότυπον ἦτο σκοτεινότερον. (Παντελεήμων, Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων. . . ὁ.π. σ. 182 - 183, χφ καθολικοῦ ἀρ. 533(90).*

16. Ἀριστοφάνης, *Κωμωδία ἐννέα*, Βενετία, Ἄλδος, 1498· Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, *Ὑπομνήματα εἰς τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους*, Βενετία 1729 (τρία ἀντίτυπα)· Εὐγένιος

499
 ἄλλοις, οὗ ἤ ἱερῶν Νύκτων, οἱ βόλοι αἱ φ' ἴσον ἴσαν
 ἄλλ' ἢ τὸ πρῶτον ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 Ἐπιπλάθωται ἄλλοις, οἱ βόλοι αἱ φ' ἴσον ἴσαν
 καὶ τὸ πρῶτον ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 καὶ τὸ πρῶτον ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 καὶ τὸ πρῶτον ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.

Τ Ε Δ Ο Σ

ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.

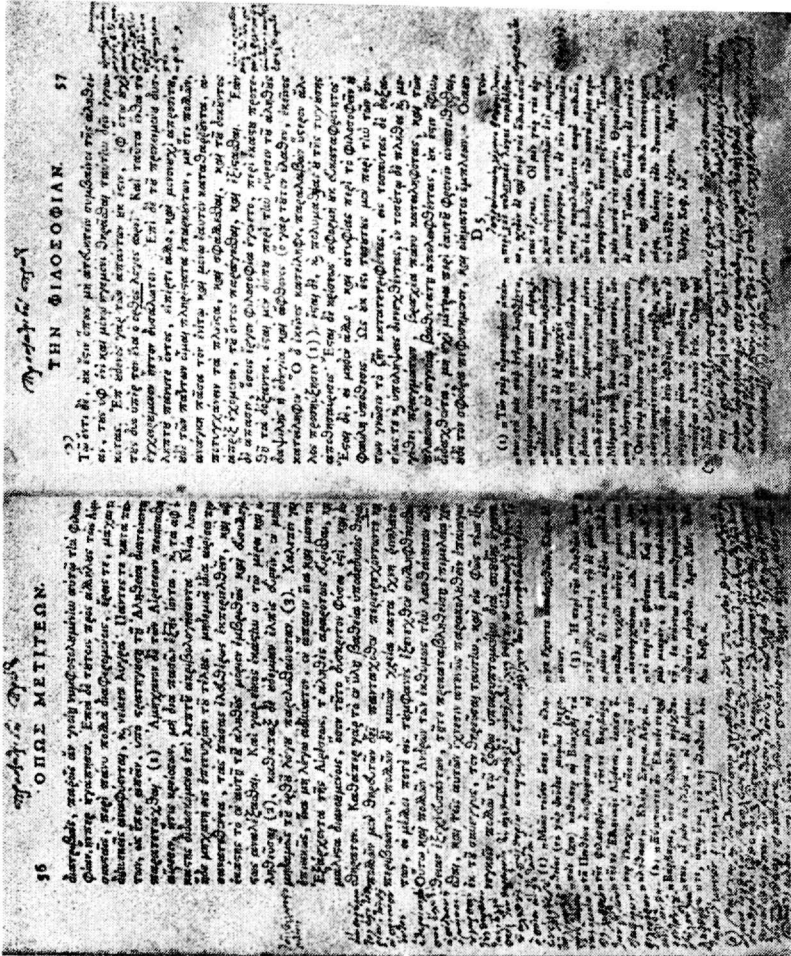
ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.

ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 ἄλλοις ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.

Πρὸς τὸ πρῶτον ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.

Ὅσον ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 Ὅσον ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 Ὅσον ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 Ὅσον ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 Ὅσον ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.
 Ὅσον ἢ ἰσῶν ἦν ἰσῶν, καὶ τὸ δεύτερον ἄλλοις.

Σημειώσεις; στις ἴδιες σελίδες ἄλλου ἀντιτύπου τοῦ ἴδιου βιβλίου μετ' τὸ προηγούμενο.

36
 ΟΠΩΣ ΜΕΤΙΤΕΩΝ.
 ΟΥΤΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

37
 ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ.
 ΟΥΤΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

Σημειώσεις σε σελίδες τῆς Λογικῆς τοῦ Ε. Βοΐλγαρη, 1766 (βλ. σὴμ. 16).

ρογράφων μὲ τὰ ἐντυπα, πού πρέπει νὰ γινόταν ἀπὸ τοὺς ἐπαρκεῖς ἀναγνώστες, ἀλλὰ περισσότερο ἀπὸ τοὺς φιλόποπτους, πού ἔψαχναν γιὰ νοθεύσεις τῶν κειμένων, ἀφοῦ τὶς θεωροῦσαν περισσότερο ἀπὸ πιθανὲς στίς δυτικὲς ἐκδόσεις τῶν βιβλίων μὲ δογματικὸ περιεχόμενο καὶ μάλιστα στὰ σημεῖα πού οἱ «παπιστές» καὶ οἱ «λουθηροκαλβίνοι» εἶχαν ἀπόψεις διαφορετικὲς ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους. Ἀκόμη ὑποπεύονταν συντηρήσεις τοὺς ἀπὸ τοὺς τυπογράφους, πράγμα ὅχι ἀσυνήθιστο ἄλλωστε, ἂν καὶ ὅχι πάντα ἀπὸ ἰδιοτέλεια καμωμένο. Οἱ γνωστὲς αἰτιάσεις καὶ τὰ παράπονα τοῦ Kaisáριου Δαπόντε γιὰ τέτοια παθήματα τῶν βιβλίων του¹⁷ συμπληρώνονται γιὰ τὴ Μεγίστη Λαύρα ἀπὸ τὴν περιπέτεια πού ἔζησε μὲ τὴ «νοθευση» τοῦ Πηδαλίου (1800) τοῦ Νικόδημου Ἁγιορείτη ἀπὸ τὸν Θεοδώρητο¹⁸.

Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι οἱ βιβλιοθήκες τῶν μοναστηριῶν, οἱ ὁποῖες σχηματίστηκαν ἢ πλουτίστηκαν ἀπὸ δωρεὲς τῶν μοναχῶν πού κληροδότησαν ἐνιαίᾳ τὴ συλλογὴ τους στὴ μονὴ τῆς μετανοίας τους, ἀναγκαστικὰ συνεχίζουν τὴ φύλαξη τῶν καρπῶν συλλεκτικῶν προσπαθειῶν πού ἦταν στραμμένες καὶ πρὸς τὰ χειρόγραφα καὶ πρὸς τὰ ἐντυπα.

Ἀπὸ τοὺς χρήστες - ἀναγνώστες τῶν βιβλίων, χειρογράφων ἢ ἐντύπων, δὲ φαίνεται νὰ ὑπάρχει ὀριστικὴ διαφοροποίηση στίς προτιμήσεις τους ἀνάμεσα στὴν πολυτέλεια τοῦ καινούριου καὶ εὐκρινέστερου ἐντύπου¹⁹ καὶ τὴν αὐθεντικότητά καὶ τὸ κάποτε δυσκολοδιάβαστο τοῦ χειρογράφου. Οἱ πολυποικίλες ὅμως ἐπιδρομὲς Ἑλλήνων καὶ ξένων, πού σταλμένοι ἀπὸ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης, σὲ ὅλη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἔρχονται νὰ ἀγοράσουν ἢ καὶ νὰ κλέψουν χειρόγραφα ἀπὸ τὸ Ἁγιο Ὅρος²⁰, φαίνεται ὅτι ὑποψίασαν τοὺς μοναχοὺς γιὰ τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν

Βούλγαρης, *Λογική*, Λιψία 1766. Πβ καὶ Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ἡ δυσπιστία στὸ ἐντυπο βιβλίον καὶ ἡ παράλληλη χρῆση τοῦ χειρογράφου», *Τὸ βιβλίον στίς προβιομηχανικὲς κοινωνίες*, Ἀθήνα, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ε.Ι.Ε., 1982 σ. 291.

17. Σπ. Π. Λάμπρος, «Αἱ κατὰ τῶν τυπογράφων τῆς Βενετίας αἰτιάσεις τοῦ Kaisáριου Δαπόντε καὶ τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου», *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 2(1905) 337 - 351, 508 - 512.

18. Μανουὴλ Γεδεών, «Θεοδώρητου Ἁγιαννίτου τομηρία», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 35(1915) 111 - 112, 119, 125 - 127, 134 - 136, 142 - 144, 150 - 152, 165 - 167. Σκλαβενίτης, Ἡ δυσπιστία... ὁ.π. σ. 290 - 291. Στὴ βιβλιοθήκη ὑπάρχουν περίπου 10 ἀντίτυπα τοῦ Πηδαλίου καὶ στὰ περισσότερα ἔχουν κοπεῖ μὲ ψαλίδι τὰ «νοθευμένα» χωρία.

19. «καθαρωτέρω καὶ εὐκρινεῖ τύπω εἰς χρῆμα τῶν ἐν γήρα διατελούντων» σημειώνεται στὴν ἀ' ἐκδοσὴ τοῦ Ἁρχιερατικοῦ Βενετία, Σάρος, 1714 σ. [7].

20. Τὰ περιηγητικὰ κείμενα δίνουν πολλὰς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀποστολὰς πού ἔγιναν γιὰ συλλογὴ χειρογράφων μέχρι τὸ 19ο αἰ. Ὁ Πατρινέλης, ὁ.π. σ. 6 - 9, ἀναφέρεται στίς κυριότερες ξένες ἀποστολὰς συλλογῆς χειρογράφων μὲ παραπομπὲς στὴ βιβλιογραφία. Βλ. πρόχειρα Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα τ. Α', Β', Γ' 1, Γ' 2* Ἀθήνα 1970 - 1975. Καὶ πιδ ἀναλυτικὰ: Henri Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVII et XVIII siècles*, Παρίσι 1902. Β. Foncic, *Crecesko-Rus-*

ἀξία τῶν χειρογράφων ἔναντι τῶν ἐντύπων· ἔνδεικτικοὶ εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ «δυσεύρετον», «μεμβράνα», πού συνοδεύουν μερικὰ ἀπὸ τὰ χειρόγραφα στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου (1767) πού εἶδαμε παραπάνω. Μὲ τὴν ἐπίδραση λοιπὸν τῆς παρουσίας τῶν περιηγητῶν γίνεται τὸ ξεχώρισμα τοῦ περιεχομένου τῶν βιβλιοθηκῶν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς σὲ πολὺτιμα χειρόγραφα καὶ ἀδιάφορα ἔντυπα.

Ἡ ἄγνοια τῆς ἀξίας τῶν χειρογράφων καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν χρημάτων, φυσικὸ ἀκόλουθο τῆς φτώχειας πού τόνωνε τὴ φιλαργυρία τῶν μοναχῶν, ἦταν οἱ κύριοι σύμμαχοι τῶν «κυνηγῶν» χειρογράφων στὸν Ἄθω γιὰ τὸ ξεπέραςμα τῶν δυσκολιῶν πού συναντοῦσαν γιὰ νὰ πείσουν τοὺς ἐτερόδοξους, ἀλλόγλωσσους καὶ φιλύποπτους μοναχοὺς. Ὅταν ὅμως αὐτὸς πού ζητᾶ βιβλία εἶναι ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ὀρθόδοξος ἡγεμόνας καὶ προστάτης τῶν μονῶν, οἱ ἀντιστάσεις ἐκμηδενίζονται. «Ἀντιπρόσωπός» του στὸν Ἄθω εἶναι ὁ πρῶην μητροπολίτης Ναυπάκτου Νεόφυτος Μαυρομμάτης· στὴ συνειδησή του ἡ ἀξία τῶν βιβλίων προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ τὰ κείμενα πού περιέχουν, γι' αὐτὸ καὶ ὁ κατάλογος πού στέλνει στὸν Μαυροκορδάτο εἶναι κοινὸς καὶ τὰ βιβλία πού τοῦ στέλνει εἶναι καὶ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα. Ὁ ἡγεμόνας, πού ζητοῦσε τὰ βιβλία στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειάς του νὰ συγκεντρώσει ὅσο γινόταν περισσότερα χειρόγραφα (διπλὰ καὶ πολλαπλὰ) γιὰ νὰ προχωρήσει στὸ ἐκδοτικὸ του πρόγραμμα, τῆς ἐκτύπωσης κλασικῶν καὶ βυζαντινῶν κειμένων, κρατᾶ τὰ χειρόγραφα, ἐπιστρέφει τὰ ἔντυπα καὶ ἀπὸ τὸν χειρόγραφο κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων σημειώνει τὰ χειρόγραφα πού χρειάζεται καὶ σὲ ἄλλο μικρότερο κατάλογο σημειώνει ἄλλα χειρόγραφα πού πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὰ ἄλλα μοναστήρια²¹.

skie ku' turni'e sojazi v XV - XVII, vv., [Ἑλληνορωσικὲς ἀμοιβαῖες πνευματικὲς σχέσεις XV - XVII αἰ. (Ἑλληνικὰ χειρόγραφα στὴ Ρωσία)], Μόσχα 1977. Μ. Ι. Μανούσας, «Ἑλληνικὰ χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὀρους. Βιβλιογραφία», *ΕΕΒΣ* 32 (1963) ἀρ. Α31 - 33, 61, 78, 85, Β85, 86.

21. Γράφει ὁ Μαυροκορδάτος στὸν Μαυρομμάτη: *Πρὸς τούτοις ἰδοὺ πέμπομεν τῇ Παιερότητι καὶ τὸν περιεχόμενον τοῦτον κατάλογον μερικῶν βιβλίων διὰ τὸν ὁποῖον παρακαλοῦμεν νὰ κάμη τὸν κόπον καὶ νὰ κάμη ξρηναν περὶ τῶν ἐν αὐτῷ σημειουμένων βιβλίων, μάλιστα νὰ εἶναι ἀρχαῖα χειρόγραφα καὶ ὄχι εἰς τύπον, καὶ μὲ ὅτι τρόπον ἤθελε τὰ πάρει, κἂν τε μὲ ἄσπρα τὰ ἀγοράσει, κἂν τε μὲ συμφωνίαν διὰ νὰ ἀντιγραφῶσι καὶ νὰ σταλθῶσιν ὀπίσω, ἃς μᾶς τὰ στείλη, καὶ οὐ μόνον καθὼς μᾶς γράφει θέλομεν ἀκολουθήσει, ἀλλὰ καὶ θέλομεν τὴν εὐχαριστῆ κατὰ πολλὰ. [...] Τὸν σκοπὸν ὁποῦ ζητοῦμεν τὰ τοιαῦτα βιβλία λογιάζομεν νὰ τὸν συνεικάζη καὶ Αὐτὴ πῶς δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ τὸ διὰ κοινὸν σφελος τοῦ γένους μας (29 Ἰουνίου 1722). Καὶ ἐνάμισι χρόνον μετὰ γράφει (8 Ἰανουαρίου 1724): [...] Καὶ ὅτι μὲν προλαβόντως μᾶς ἔγραψε πέμποσα καὶ κατάλογον τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου εὐρισκομένων βιβλίων [...] τὴν ἀπεκρίθη [...] συνεκπέμποντες αὐτῷ καὶ ἕνα κατάλογον τῶν ὄσων βιβλίων ἐκλέξαμεν ἐκ τοῦ καταλόγου ἐκείνου [...]. Ἐλάβομεν καὶ τὰ μετὰ τοῦ κυρ Γερμανοῦ σταλέντα ἡμῖν βιβλία, καὶ ἐπειδὴ ἡμεῖς θέλομεν ἀρχαῖα χειρόγραφα καὶ ὄχι στάμπινα, τὰ μὲν χειρόγραφα τὰ ἐκρατήσαμεν, τὰ δὲ στάμπινα τὰ*

Στὴν ἴδια βιβλιοθήκη ἀναφέρονται καὶ δύο σχετικὲς μαρτυρίες τοῦ Carlyle (1801)²² καὶ τοῦ Leake (1806)²³, ποὺ σημειώνουν ὅτι στὴ Μονὴ Ἰβήρων διαπίστῳσαν ἐπιμελέστερη τὴ φύλαξη τῶν ἐντύπων, μέσα σὲ τζαμωτὰ ράφια, παρὰ τῶν χειρογράφων. Ξέρουμε ὅμως ὅτι ὁ πυρήνας τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Ἰβήρων ἀποτελέστηκε ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Νεόφυτου Μαυρομαμάτη καὶ πῶς ὁ ἴδιος φρόντισε (1722)²⁴ γιὰ τὴ φύλαξή τους. Ἔτσι μετριάζεται κατὰ πολὺ ἡ δυνατότητα προβολῆς τῶν δύο μαρτυριῶν στὰ ἄλλα μοναστήρια τοῦ Ἁθῶ καὶ ἡ γενίκευσή τους.

Τὰ περιεχόμενα τῆς βιβλιοθήκης

1. Καταγραφή 1931 - 32 καὶ προσκλήσεις ὡς τὸ 1958.

Ἦς τὸ 1983 ὁ χρήστης τῆς βιβλιοθήκης τῶν ἐντύπων μποροῦσε νὰ συμβουλευτεῖ γιὰ τὴν προσπέλαση στὰ βιβλία, ποὺ βρίσκονταν στὴν Α' αἴθουσα (1870), τὴ δίτομη χειρόγραφη καταγραφή τοῦ μοναχοῦ - βιβλιοθηκαρίου Παντελεήμονος Λαυριώτου ποὺ ἔγινε τὸ 1931 - 32. Στὸν κατάλογο αὐτὸ τὰ βιβλία ἔχουν καταγραφεῖ ἀλφαβητικὰ σὲ 28 τμήματα —ἐνόητες εἰδολογικὲς, μὲ παραπομπὲς στὴ θέση τῶν βιβλίων ποὺ βρίσκονται τοποθετημένα σὲ 24 στῆλες ραφῶν (Α - Ω) κατὰ τὸ μέγεθος ὅμως μόνο, καὶ χωρὶς προηγούμενη κατάταξη, μὲ ἀποτέλεσμα πολλαπλὰ ἀντίτυπα ἐνὸς ἐντύπου νὰ βρίσκονται σὲ διαφορετικὲς θέσεις.

Ἀντιγράφουμε ἐδῶ τὸν τίτλο καὶ τὰ τμήματα - ἐνόητες ποὺ περιέχονται στὸν κατάλογο τοῦ 1931 - 32 ἐνῶ στὸν πίνακα τῆς σ. 122 γίνεται ἀριθμητικὴ ἀπογραφή, κατὰ ἐνόητες καὶ 50ετίες, τῶν ἐκδόσεων ποὺ περιέχει ὁ κατάλογος.

ἐχειρίσαμεν τῇ αὐτῇ ὥρᾳ τῶ κύρι Γερμανῶ ὅπου ὅταν σὺν θεῶ ἐπιστρέφῃ νὰ τὰ φέρῃ πάλιν αὐτοῦ [. . .] Καὶ ἐπανερχεται μετὰ τρεῖς μῆνες (15 Ἀπριλίου 1724): [. . .] πέμπομεν τῇ Πανιερότητί της τοὺς δύο τούτους μικροὺς καταλόγους μερικῶν βιβλίων, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἕνας καθὼς θέλει τὸν στοχασθῆ περιέχει μερικὰ βιβλία ἀπὸ τὸν προπεμφθέντα ἡμῖν μέγαν κατάλογον αὐτῆς· ὁ δὲ ἕτερος ἄλλα τινὰ βιβλία ὅπου μᾶς χρειάζονται [. . .] καὶ τὰ μὲν βιβλία τοῦ ἐνὸς καταλόγου, τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου [. . .] νὰ μᾶς τὰ ἐξαποστείλῃ, διὰ δὲ τὰ ἐν τῶ μικρῶ καταλόγῳ, νὰ γίνῃ ἐπιμέλεια περὶ τῆς εὐρέσεώς των νὰ μᾶς σταλῶσι καὶ ἐκεῖνα [. . .]».

Οἱ ἐπιστολὲς ἀπὸ ὅπου τὰ ἀποσπάσματα καὶ οἱ δύο κατάλογοι ὑπάρχουν στὸ ἐπιστολάριο, ποὺ συγκρότησε ὁ Νεόφυτος Μαυρομαμάτης καὶ σώζεται ὡς χειρόγραφο Μ 100 στὴ μονὴ Μεγίστης Λαύρας καὶ ἔχουν δημοσιευτεῖ: Σπυρίδωνος (Καμπανάνου) Λαυριώτου, «Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν πρὸς Νεόφυτον Μαυρομαμάτην πρῶην Ἄρτην», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 8(1924) 66 - 70. Κατάλογο χειρογράφων τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ποὺ στάλθηκε στὸν Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων, βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, «Λόγιοι καὶ βιβλιοθῆκαι τῆς ἐν Ἁθῶ Μονῆς τῶν Ἰβήρων», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 4(1883 - 84) 502 - 503· πβ καὶ σ. 480.

22. Anghelou, *J. D. Carlyle* . . . ὁ.π. σ. 46.

23. William Martin Leake. *Travels in Northern Greece*, τ. 3, Λονδίνο 1835 σ. 125.

24. Γεδεών, Λόγιοι καὶ βιβλιοθῆκαι Ἰβήρων . . . ὁ.π. σ. 481.

Κατάλογος τῆς ἐντύπου Βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας συνταχθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1931 - 1932. Ταξινόμησις. Ἄπαντα τὰ ἐν τῷ παρόντι Καταλόγῳ ἐμπεριεχόμενα βιβλία διηρέθησαν καὶ ὑποδιηρέθησαν εἰς 28 τμήματα.

Κατάταξις τῶν βιβλίων καθ' ἕλην: Ἐν μὲν τῷ Καταλόγῳ τὰ βιβλία κατεχωρίσθησαν καθ' ἕλην, ἐν δὲ τῇ Βιβλιοθήκῃ ἐτοποθετήθησαν κατὰ μέγεθος.

Πίναξ τῶν 28 Τμημάτων ταξινομηθέντων κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν.

1ον Θρησκευτικὰ ἤτοι Παλαιὰ Διαθήκη καὶ Νέα καὶ Ἑρμηνεῖα αὐτῶν. α' Παλαιὰ Διαθήκη β' Ἑρμηνεῖα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γ' Παλαιὰ Διαθήκη καὶ Νέα ὁμοῦ συνυπάρχουσαι ἢ συνδεδεμέναι δ' Καινὴ Διαθήκη ε' Ἑρμηνεῖα τῆς Καινῆς Διαθήκης σ' Ψαλτήριον ζ' Ἑρμηνεῖα τοῦ Ψαλτηρίου.

2ον Θεολογικὰ καὶ Λογματικὰ

3ον Ἡθικοθρησκευτικὰ

4ον Ἐκκλησιαστικὰ

5ον Ἀκολουθίαι

6ον Μουσικὰ

7ον Κανονικὰ

8ον Κατὰ αἰρέσεων

9ον Ἰουδαϊκὰ

10ον Ἱερὰ Ἱστορικὰ

11ον Προσκνητάρια

12ον Ὀμιλίας καὶ Λόγοι, Βίοι καὶ Μαρτύρια

13ον Πατερικὰ

14ον Φιλολογικὰ καὶ Φιλοσοφικὰ

15ον Ἱστορικὰ

16ον Χρονικὰ ἢ Βυζαντινοὶ Ἱστοριογράφοι καὶ Χρονογράφοι

17ον Ἐπιστολαὶ καὶ Ἐπιστολόρια

18ον Γραμματικὰ

19ον Λεξικὰ

20ον Μαθηματικὰ

21ον Ἀστρονομικὰ

22ον Γεωγραφικὰ

23ον Νομικὰ

24ον Ἱατρικὰ καὶ Φαρμακευτικὰ

25ον Περιοδικὰ καὶ Ἐφημερίδες

26ον [α'] Διάφορα β' Ἡμερολόγια γ' Μυθιστορήματα

27ον Συνδεδεμένα διάφορα

28ον [α'] Τὰ τῆς Βιβλιοθήκης Μαρασλῆ [β'] Βιβλία ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ὠφελίμων βιβλίων.

		Τμήμα 15ον. Ἱστορικὰ.		
Γ	2	26	Αἰτιατικὸν Σταγυρίτου. Ἐπιτομὴ Γενικῆς Ἱστορίας. Τόμ. Β' (ἰδ.) Ἐν Βιέννῃ 1878	1
Ε	2	-	- Τρόπιον Ἑλληνικὸν ἢ πρῶτος σοφισμὸς Ἑλλήνων καὶ Περσῶν καὶ θριαμβὸς τῶν Ἑλλήνων, ὑπόγραφοῦς. Ἐν Βιέννῃ 1878	1
Υ	3	51	Αἰμιελίνα ἢ Β': Αὐτοκρατορικὰ παστῶν τῶν Γερμανῶν, ἢ τοὶ εὐνοτομοὶ βιογραφία αὐτῶν. Ἐν Βιέννῃ 1777	1
Σ	1	6	Αἰματιρίνα ἢ Β': ἤτοι ἱστορία εὐνοπτικῆ τοῦ Ρωσικοῦ Βασιλείου ἀπ' ἀρχῆς αὐτοῦ ἕως τοῦ 1787 ἔτος καὶ περιγραφή τῶν Γενικῶν Χερσονήσων καὶ τῶν πόλεων Χερσόνου, μεταφραστὴς ἐν τῷ Γερμανικῷ ὑπόγραφοι Ἑλληνικῶν διόριστοι, μετὰ Γεωγραφικῆς Χάρτης ἐν τῷ τέρμ. Λατινεῖα. 1787	1
Ω	3		Ἀλεξάνδρου Δουρῆ. Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Νασχιόντος, μεταφραστὴς ἐν τῷ Γαλλικῷ ὑπό Ἀναστασίου Ἀ. Ἀγματοπούλου, ἐν τῇ καὶ ἰδιωτικῇ Ναπολιτικῇ ἐν τῷ τέρμ. Ἐν Κωνσταντῆ 1886	1
Χ	1		Ἀντρέου Ἀνδρέου Κατῆ Ἀναγύρου. Τὰ Σπιτσιώτικα, ἢτοι συλλογὴ ἱστορικῶν ἔγγραφων καὶ ὑπομνημάτων ἀφορμῶντων τῶν κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν Ἰπανάσεων τοῦ 1821, μετὰ ποικιλοῦ ποταμοῦ καὶ μαρτῶν ἰερωγῶν. Τόμ. Α' ὑπό Μιμ. διηρημένα. Ἐν Ἀθήναις 861	1
	2	50	Ἀντίου Χ. Φρειδερίκος ὁ Μέγας. -- 1704	1
	5	50	Ἀνσίμω Α. Μ. Ἐπιτομὴς γενικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, Μίρε Α' περιέχον τὸν ἀρχαίαν ἱστορίαν μετὰ ἰερωγῶν. (ἰδ.) Ἐν Ἀθῆναις 1792	1
Υ	2	7	- Τοῦ αὐτοῦ. Ἱστορία. Μίρε Α' ὡς ἄνωτέρω. -- --	1
Ζ	3	10	Ἀντωνίου Ἰ. Ἀντωνιάδου. Ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπ' αὐτῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι τοῦ 1875. ἰδιωτικῆ ὑπό Κ. Ἀντωνιάδου. (ἰδ.) Ἐν Ἀθῆναις 875	1
Χ	δ	46	Ἀππιανὸς Ἀλξάνδρου. Γερμανικὰ, ἢτοι Γερμανικὴ ἱστορία (ἰριερα). Ἐν Λουξεμβ. 1551	1
Φ	6	4	Ἀρριανὸς Ἰβανίου. Τὰ εὐφρόνια, ἢτοι περὶ ἀναβάσεως Ἀλξάνδρου ἐκ τῆς ἰσθμῆς τῆς Ἰνδίας, οἱ Περσῶν τοῦ τι ἐξέλεον καὶ τῶν Ἰνδιάνων, ὁ Κωνσταντῶν, τὰ ταυταῖα ἐν οἷς προσετέθησαν καὶ τὰ τοῦ Αἰθιοπίας, (ἰριερα) κατὰ Ἀλξάνδρου, τὸ ἕχρηρίδιον τοῦ Ἐπιματίου, Ὁμιλίαι ἢ Διηγητικὰ ἱστορικῶν ἐκ τῆς 4 καὶ ἄλλα τινὰ ἀσσηνῆτα ἀποσπασματικά. ἰριερα καὶ ἰδιωτικῆ μετὰ παραφράσεως καὶ σχολίων ὑπό Βασίλειου Δομνῆνα ὑπό τέρμ. ἰριερα, ὁ τρίτος τόμος περιέχει Ἀιθιοπικὴν Γεωγραφικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ Ἀλξάνδρου, πίνακα τῶν ἐνδύων ὄντων καὶ μετὰ ἰριερα ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῆς ἰστρατίας, ὁ ἑνὸς τόμος Ἀιθιοπικῶν τῶν ἰριερα, ὁ ἑβδόμος τόμος περιέχει πολλοὺς πίνακας καὶ τὰ ἰδιωτικὰ τοῦ Ἀ. Ἀλξάνδρου. Ἐν Βιέννῃ 1809	7 7 1
Υ	5		- Τοῦ αὐτοῦ. Τὰ εὐφρόνια ὡς ἄνωτέρω. -- --	7 4 1
Π	7		Βίβλος Χρονικῆ περιέχουσα τὴν ἱστορίαν τῶν Βυζαντινῶν ἀπ' αὐτῶν χρόνων μέχρι Μουσταφῆ τοῦ Β' (1645) μεταφραστὴς ἐν τῷ ἰριερα ἑνὸς ὑπό τέρμ. ἰριερα, διορθωτικῆ δὲ καὶ ἰδιωτικῆ μετὰ ἐπισημῶν ὑπό Ἀγαπίου Λοβέρδου βραδύδωκου ἐν τέρμ. ἰριερα. Ἐπιτομῆς 1767	6 6 1
Υ	7	188	Βίβλος ἰριερα ὡς ἄνωτέρω. ἰριερα ὁ πρῶτος τόμος	5 5 1
Υ	1	1	Βασσαίου ἰριερα λόγος ἐν τῇ Γενικῇ ἱστορίᾳ μεταφραστὴς ἐν τῷ Γαλλικῷ. ἰριερα. Ἐν Κωνσταντῆ 1817	1
Υ	1	76	- - - - - Γαλλικῆ ἰδιωτικῆ ὑπό Ἀλξάνδρου ἰριερα Ἐπιτομῆς 1874	1
Υ	1	33	Βρεδῶν Γ. Γ. Συναπτικὴ Γενικὴ ἱστορία τῶν ἀποστολικῶν περιβητικῶν τοῦ ἑσσηνα μεταφραστὴς ἐν τῷ Γερμανικῷ ὑπό τέρμ. ἰριερα. Ἐν Βουκουρεστῆ 1878	1
Υ	1	4	Βουβαίου Π. Π. Αἰρητικὴ ἰστορία ἐν τῷ ἰριερα μετὰ μαρτῶν ποικιλοῦ ἰριερα καὶ ἰριερα ἰριερα. Ἐν Κωνσταντῆ 1861	1

2. Προσκτήσεις μετά τὸ 1958.

Οἱ μετὰ τὸ 1958 προσκτήσεις φυλάσσονταν ὡς τὸ 1983 στὰ ὑπερπλήρη ξύλινα ράφια τῆς Β' αἴθουσας (1958), πού εἶναι σχεδὸν διπλάσια ἀπὸ τὴν Α' αἴθουσα, καὶ διακρίνονταν σὲ τρεῖς κατηγορίες:

α' Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα (1880 - 1961).

Μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ κελὶ τοῦ Κουρίλα μετὰ τὸ θάνατό του καὶ τοποθετήθηκε χωρὶς κατάταξη στὰ ράφια τῆς βιβλιοθήκης. Ὑπάρχει σταχωμένος χειρόγραφος κατάλογός της, πού πρέπει νὰ συντάχτηκε ἀπὸ βοηθὸ τοῦ Κουρίλα γύρω στὰ 1930. Δὲν εἶναι γνωστὸ ποιά ἀπὸ τὰ βιβλία ἐκείνης τῆς καταγραφῆς δὲν ὑπάρχουν τῶρα στὴ βιβλιοθήκη. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κουρίλα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ βιβλία πού ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα ὡς τὸ 1930 καὶ εἶχαν σχέση μὲ τὰ ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ ἐνδιαφέροντά του²⁵.

β' νεοσυγκεντρωμένα ἔντυπα καὶ χειρόγραφα.

Τὰ ἔντυπα καὶ τὰ χειρόγραφα πού ὑπῆρχαν σὲ μετόχια, σκῆτες, σπίτια, καλύβες ἢ σὲ κελιά καὶ ἄλλους χώρους τοῦ μοναστηριοῦ ἢ ἔφτασαν στὸ μοναστήρι ἀπὸ δωρεές μοναχῶν ἢ σὲ ἐκτέλεση τῆς διαθήκης τους, τοποθετήθηκαν χωρὶς νὰ καταγραφοῦν στὰ ράφια τῆς Β' αἴθουσας.

Τὰ ἔντυπα εἶναι ἀπὸ ἀρχέτυπα μέχρι καὶ σύγχρονα καὶ ὁ κύριος ὄγκος τῶν παλαιῶν βιβλίων εἶναι λειτουργικά.

Τὰ χειρόγραφα εἶναι τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ., λειτουργικοῦ κυρίως καὶ σχολικοῦ περιεχομένου, ἀντίγραφα ἀπὸ ἔντυπα τὰ περισσότερα καὶ ἀνέρχονται σὲ 400 περίπου, ὅλα ἀκατάγραφα.

γ' ἔντυπα ἀπὸ ἀγορὲς καὶ δωρεές.

Τὰ νεότερα βιβλία πού εἰσάγονται στὴ βιβλιοθήκη καὶ προπάντων ἐκεῖνα πού προσέρχονται ἀπὸ ἀγορὲς ἀνταποκρίνονται στὶς σημερινὲς ἀνάγκες τῆς μονῆς: θεολογικά, ἱστορικὰ καὶ βοηθητικά.

Ἡ περιδιάβαση στὴ βιβλιοθήκη ἢ ἡ ἀνάγνωση τοῦ χειρόγραφου καταλόγου τοῦ 1931 - 32 δείχνει ὅτι τὸ σῶμα τῆς βιβλιοθήκης πού σώθηκε ἔχει ἰσορροπημένες ποσότητες σὲ ὅλες τὶς κατηγορίες τῶν βιβλίων στὶς ὁποῖες ἔχει διαιρεθεῖ. Ὁ πίνακας πού δημοσιεύεται στὴ σ. 122 ἀπογράφει τὰ περιεχόμενα τοῦ καταλόγου σὲ 21 κατηγορίες. (Οἱ ἀντιστοιχίες μὲ τὶς 28 κατηγορίες τοῦ καταλόγου σημειώνονται σὲ ἀγκύλες). Ἀπὸ τὸν πίνακα αὐτὸν πού ἀπογράφει τὰ βιβλία μὲ βάση τὸ χρόνο ἐκδοσης κατὰ 50ετίες, φαίνεται ὅτι οἱ ἐπὶ μέρους ποσότητες τῶν βιβλίων στὴν αὐξομείωσή τους δὲν εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴ γνωστὴ γραμμὴ ἐξέλιξης τῆς νεοελληνικῆς παιδείας

25. Ἀρχμ. Θεόδουλος Παπαδάκης, *Πραγματεῖαι καὶ συγγραφαὶ τοῦ αἰοίδιμου Μητροπολίτου Κορυνησῶν Εὐλογίου Κουρίλα*, Ἀθήνα 1963, ὅπου βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἀναγραφή 251 δημοσιευμάτων.

στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Αὐτὰ βέβαια ἰσχύουν γιὰ ὅλες πάνω - κάτω τις κατηγορίες τῶν βιβλίων ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λειτουργικά. Τὰ βιβλία τῆς λατρείας (Μηναῖα, Παρακλητική, Τριώδιο, Πεντηκοστάριο, Ὁρολόγια, Τυπικόν, Εὐαγγέλια, Ἀπόστολος) στὸ μεγάλο τους ὄγκο, δὲν ὑπῆρχαν τὸ 1931 - 32 στὴ βιβλιοθήκη καὶ δὲν φαίνεται νὰ θεωρήθηκαν ποτὲ τμήμα της : ὅσο χρησιμοποιοῦνταν φυλάσσονταν στὸ καθολικὸ ἢ στὰ παρεκκλήσια· ἐκεῖ διαβάζονταν στὶς ἀκολουθίες καὶ συνόδευαν τοὺς προσευχόμενους στὰ στασίδια τοὺς μοναχοὺς· ἡ ἐπανάληψη ἔφερε τὴν ἀποσθήσιση καὶ ἔτσι δὲν ὑπῆρχε ἀνάγκη γιὰ τὸ μοναχὸ νὰ ἀναζητήσει τὸ λειτουργικὸ βιβλίον στὶς ὄρες τῆς μόνωσης στὸ κελί του. Τὸ μοναστήρι πάλι, ὅταν προμηθευόταν καινούρια λειτουργικά βιβλία, παραχωροῦσε τὰ παλαιὰ σὲ παρεκκλήσια, σκῆτες, μετόχια, συνήθεια ποὺ συνεχίστηκε μέχρι τὴν ἐποχὴ μας, ὅπως ρητὰ σὲ τρεῖς περιπτώσεις ἀναφέρει ὁ κατάλογος τοῦ 1931 - 32 : *ἐδόθη εἰς τὸ μυλοπόταμον*.

Μόνο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., καὶ ὄχι χωρὶς ἀντιδράσεις καὶ ἀντιστάσεις, ἔγινε προσπάθεια γιὰ νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ λειτουργικά βιβλία στὰ πλαίσια μιᾶς προσπάθειας γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν βιβλιοθηκῶν στὰ μοναστήρια τοῦ Ἁθῶ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χαρακτηρισθοῦν «κειμήλια» τὰ βιβλία, καὶ ἔτσι νὰ ταξιθετηθοῦν στὶς βιβλιοθῆκες. Στὴ Λαύρα φαίνεται νὰ σημειώθηκε κάποια καθυστέρηση στὴ συγκέντρωση, κατάταξη καὶ καταγραφή τῶν βιβλίων μὲ ἀποτέλεσμα ἀνάμεσα στὰ βιβλία ποὺ φυλάσσονταν ἀκατάγραφα στὴ Β' αἴθουσα, δηλαδὴ ὅσα ἐντάχθηκαν στὴ βιβλιοθήκη μετὰ τὸ 1958, νὰ ὑπάρχουν πολλὲς παλαιὲς ἐκδόσεις λειτουργικῶν βιβλίων ποὺ συγκεντρώθηκαν ἀπὸ διάφορους χώρους τοῦ μοναστηριοῦ, ἀπὸ σκῆτες, ἀπὸ μετόχια. Μικρότερες ἢ μεγαλύτερες ποσότητες βιβλίων βρίσκονταν ὡς τὸ 1983 σὲ ἀντίστοιχους μὲ τοὺς παραπάνω χώρους εἴτε ἀποθηκευμένα, εἴτε στὴ χρῆση τῶν μοναχῶν, «κληρονομημένα» ἀπὸ τὸν γέροντά τους, τὸ μοναχὸ στὸν ὁποῖο ἦταν ὑποταχτικοί.

Ἐπίλογος

Ἡ ἔκδοση τῶν πρώτων ἐντύπων βιβλίων βρῆκε πραγματικότητα τὴ λειτουργία βιβλιοθηκῶν στὰ μοναστήρια τῆς Ἀνατολῆς· οἱ παραγγελίες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τὰ πατριαρχικά γράμματα, καὶ οἱ διατάξεις τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν καὶ διαθηκῶν ἐπέβαλαν τὴν ἴδρυση καὶ τὴ λειτουργία τῶν βιβλιοθηκῶν²⁶. Στὴ μεγίστη Λαύρα, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, λειτούργησε βιβλιοθήκη ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Ἰδρυσῆς της μὲ πυρῆνα τὰ ἰδιόγραφα καὶ τὰ προσωπικὰ χειρόγραφα τοῦ ἱδρυτῆ της Ἀθανασίου τοῦ

26. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, «Ἡ περὶ βιβλιοθηκῶν ἐκκλησιαστικὴ μέριμνα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 25(1905) 235 - 240, 246 - 249, 267 - 268. Κωνσταντῖνος Α. Μανᾶφης, *Μοναστηριακὰ τυπικά - διαθῆκαι*, Ἀθήνα 1970 σ. 154, 169.

Ἀθωνίτη καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 13ου αἰ. ἡ βιβλιοθήκη εἶχε γύρω στὰ 1000 χειρόγραφα.

Γιὰ τὰ ἔντυπα βιβλία δὲν βρέθηκε καταγραφή παλαιότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ 1931 - 32, οὔτε στάθηκε δυνατὸ νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς, ὅπου πρέπει νὰ βρίσκονται στοιχεῖα γιὰ τὸ χρόνο καὶ τοὺς τρόπους πρόσκτησης τῶν βιβλίων (δωρεές, ἀγορές, ἀφιερώσεις), γιὰ τοὺς βιβλιοφύλακες - βιβλιοθηκάρχους καὶ γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας καὶ χρήσης τῆς βιβλιοθήκης.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν καταγραφή τοῦ 1931 - 32 σημειώνω μερικὲς παρατηρήσεις ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν στὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου ποὺ συγκεντρώθηκε στὴ βιβλιοθήκη ὁ μεγάλος ὄγκος τῶν βιβλίων.

Ἡ καταγραφή τοῦ 1931 - 32, ὅπως σημειώθηκε πιὸ πάνω, ἔγινε ἀπὸ τὸν τότε βιβλιοθηκάριο Παντελεήμονα Λαυριώτη καὶ ἀπογράφει παλαιότερη κατάταξη ποὺ πρέπει νὰ ἔγινε στὸ τέλος τοῦ 19ου ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ συμφωνία ἢ ὁποῖα ὑπάρχει στοὺς ἀριθμοὺς κατάταξης, («ἐπίσημα»), ποὺ σημειώνει ἡ καταγραφή τοῦ 1931 - 1932 καὶ σὲ ἐκείνους ποὺ δίνει ἡ *Bibliographie Hellénique* γιὰ τὸν 18ο αἰ. τῶν E. Legrand, H. Pernot καὶ L. Petit (Παρίσι 1910 - 1920). Ὑποθέτω ὅτι ἡ κατάταξη τῶν ἐντύπων εἶναι ἔργο τοῦ Χρυσοστόμου Λαυριώτη τοῦ ἐκ Μαδύτου († 1908), ὁ ὁποῖος σύνταξε καὶ τὸ μεγάλο ἀνέκδοτο κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς, στηριγμένο σὲ προγενέστερο κατάλογο τοῦ Ἀλεξάνδρου (Εὐμορφοπούλου) Λαυριώτη, καθὼς καὶ τὸν κατάλογο χειρογράφων καὶ ἐντύπων τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος στὶς Καρυές (1888)· μὲ τὰ παραπάνω, ὀνόματα καὶ χρονολογίες, φτάνουμε στὰ χρόνια ποὺ ἐγκαταστάθηκε ἡ βιβλιοθήκη στὸ νέο ἀνεξάρτητο κτίριο καὶ εἶναι πιθανὸ τότε νὰ ἔγινε ἡ κατάταξη, ἀφοῦ τὰ «ἐπίσημα» τῶν βιβλίων παραπέμπουν σὲ 24 στήλες ραφῶν, ὅσα ἀκριβῶς τὰ ἐντοιχισμένα ράφια τῆς Α' αἴθουσας.

Μιὰ προσεκτικὴ περιδιάβαση στὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης ἀφήνει τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὴ πρέπει νὰ ἦταν στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. καλὰ συγκροτημένη, δηλαδὴ ὅτι περιεῖχε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν βιβλίων ποὺ σώζονται σήμερα καὶ εἶχαν ἐκδοθεῖ μέχρι τότε. Οἱ ἀθροίσεις τοῦ πίνακα τῆς σ. 122 δείχνουν ὅτι τὰ βιβλία ποὺ ἐκδόθηκαν κατὰ τὴν περίοδο 1488 - 1800 ξεπερνοῦν τὸν ἀριθμὸ 1000. Σ' αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ πρέπει νὰ «ὑπολογίσουμε» τὸν ἄγνωστο ἀριθμὸ βιβλίων ποὺ χάθηκαν μετὰ τὸ 1800 καὶ νὰ ἀφαιρέσουμε ὅσα μπῆκαν μεταγενέστερα στὴ βιβλιοθήκη καὶ εἶχαν ἐκδοθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 1800. Στὸ παραπάνω συμπέρασμα μᾶς ὀδηγοῦν τὰ κτητορικὰ σημειώματα πάνω στὰ βιβλία, ἄλλα χρονολογημένα καὶ ἄλλα ποὺ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν κατὰ προσέγγιση ἀπὸ τὴ γραφή τους. Πολλὲς φορές ὅμως παρουσιάζονται σβησμένα καὶ ξυσμένα κτητορικὰ σημειώματα καὶ στὴ θέση τους γραμμένα νεότερα. Ἔτσι ἡ χρονολόγηση τοῦ πότε ἦλθε τὸ κάθε βιβλίο στὸ μοναστήρι γίνεται προβληματικὴ. Ἀκόμα γίνεται προβληματικὴ ἡ ἀπογρα-

φή τῶν βιβλίων ἐνός δωρητῆ καὶ ἐπομένως ἀδύνατος ὁ ἀκριβῆς προσδιορισμὸς ὄλων τῶν πυρήνων τῆς βιβλιοθήκης.

Τὰ βιβλία τὰ φοράγικα, ὅπου εἶναι ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ, ἔχουν γραμμένα ἀπὸ μέσα τὸ ὄνομα ἐκείνου ὁποῦ τὰ ἔφευρεν, ἤγουν Μανουὴλ Μοσχιώτου καὶ ὡς φαίνεται κάποιος προκομμένος ἦτον αὐτὸς καὶ εἶχε τὰ βιβλία, καὶ ἐσώθη κατὰ τὸ ἀχλ' ἔτος²⁷. Ἡ ἐνθύμησις αὐτῆ, σὲ ἔγγραφο τῆς Μεγίστης Λαύρας, ἀναφέρεται στὴ δωρεὰ τοῦ Μοσχιώτη ποῦ ἔγινε στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. Τέσσερα ἀπὸ τὰ βιβλία του μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω στὴ βιβλιοθήκῃ μὲ τὴ σημείωσις: ἐκ τῶν Μανουὴλ Μοσχιώτου²⁸. Ἀλλὰ ἔχουμε καὶ παλαιότερη

27. Σπυρίδων (Καμπανίου) Λαυριώτης, «Ἀναγραφαὶ ἐγγράφων τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐν Ἁθῶ», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 7(1930)409. Εὐλόγιος Κουρίλας Λαυριώτης, *Κύριλλος προηγούμενος Λαυριώτης ὁ χρονολόγος*, Ἀθήνα 1935 σ. 64, ὅπου στοιχεῖα γιὰ τὸν Μοσχιώτη καὶ τὴν τύχη τῶν βιβλίων του. Νομίζω ὅτι ταυτίζονται ὁ Μανουὴλ Μοσχιώτης (ὁ Κρής) μὲ τὸν Μανουῖο Μοσχιώτη, στὸν ὁποῖο ὁ Μάξιμος Μαργούνιος ἄφησε μὲ τὴ διαθήκη του (1602) τὰ ἰδιόγραφα χειρογράφα του· βλ. Μ. Ι. Μανούσακας, *Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα (1547 - 1806)*, Βενετία 1968 σ. 47. Deno J. Geanakoplos, «The library of the Cretan humanist-bishop, Maximos Margounios, especially his collection of latin books bequeathed to Mount Athos», Πειπραγμένα Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου τ. Γ' Ἀθήνα 1968 σ. 75 - 91. Ὁ Μανουὴλ Μοσχιώτης ἦταν σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλη: χφ Πατριαρχείου Ἀλεξάνδρειας 73, φ. 96 - 176: *Εἰς τὰ πρότερα ἀναλυτικὰ Ἀριστοτέλους ἐξηγήσεις κατ' ἐπιτομήν, Μανουὴλ τοῦ Μοσχιώτου, ἦτοι περὶ συλλογισμοῦ* (Θ. Μοσχονάς, *Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τ. Α' Χειρογραφα*, Ἀλεξάνδρεια 1945 σ. 80) καὶ χφ Μετοχίου Παναγίου Τάφου 551, φ. 1 - 43: *Τοῦ σοφωτάτου Ἐμμανουήλου τοῦ Μοσχιώτου εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστοτέλους* (Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη τ. Ε'*, Πετροῦπολη 1915 σ. 109 - 110· ἄλλο χφφ βλ. Χρυσσαλὶς 1861 σ. 92). Γνωρίζουμε ἐπιστολές του καὶ τὰ ἔργα του: *Θεωρία ὠφελιμοτάτη περὶ τὸ γινώσκειν ἑαυτὸν* (Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Σουμελᾶ ἐλληνικῶν χειρογράφων*, στὸ παράρτημα τοῦ βιβλίου Ἐπ. Κυριακίδης, *Ἱστορία Μονῆς Σουμελᾶ Τραπεζοῦντος*, Ἀθήνα 1898 σ. λ', χφφ 57· πβ Ν. Α. Βέης, «Ποντιακὰ Χειρογραφα ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Κάστρου τῆς Ἀγκύρας», *Ἀρχεῖον Πόντου* 9(1939) σ. 229 - 230). *Εἰσαγωγή εἰς τὴν χριστιανικὴν παιδίαν* (Σπ. Π. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. Α', Κανταβρυγία 1895 σ. 252 (χφφ Μονῆς Δοχειαρίου ἀρ. 119.8(2792)). *Λόγος ἀπολογητικὸς πρὸς τοὺς λέγοντας, μὴ ἔχειν ἀνάγκην τὸν χριστιανὸν, καὶ τὰς βουλὰς τοῦ Σωτῆρος πρὸς σωτηρίαν φυλάττειν, ἀλλὰ δύνασθαι σώζεσθαι, τούτων μὴ φυλαττομένων* (Archimandrite Vladimir, *Sistematiceskoe opisanie rucopisej Moskovskoj Sinodal'noj (Patriarsej) Biblioteki I Rucopisi greceskija*, Μόσχα 1894 σ. 310, χφφ 238).

28. Παντελεήμων, *Κατάλογος ἀρχετύπων...* ὁ.π. σ. 167, 171, 180, ὅπου περιγράφονται, ἀντίστοιχα, τὰ βιβλία: Κλαυδίου Πτολεμαίου, *Μεγάλης Συνάξεως βιβλία ΙΓ'*, Θεῶνος Ἀλεξάνδρῆως, *Εἰς τὰ αὐτὰ ἐπομημῶτων βιβλία ΙΑ'*, Βασιλεῖα 1538· Στράβωνος, *Περὶ τῆς Γεωγραφίας βιβλία ΙΖ'*, Βασιλεῖα 1549 καὶ G. Budaeo, *Commentarii linguae Graecae*, Βασιλεῖα 1556 - 1557: ἐπισήμανα ἀκόμη κτητορικὸ σημείωμα τοῦ Μανουήλου τοῦ Μοσχουτίου στὸ βιβλίο Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, *Περὶ Πόλεων*, Βενετία, Ἁλδος, 1402.

ἐνθύμηση ἀφιέρωσης βιβλίου στή Λαύρα, τοῦ 1553 πάνω στὸν Βαρίνο ποῦ ἐκδόθηκε στή Ρώμη τὸ 1523²⁹. Μεταγενέστερη εἶναι ἡ ἐνθύμηση ἀνάγνωσης, γραμμένη πάνω στὸ βιβλίο τοῦ Ματθαίου Δεβραῆ, ποῦ τυπώθηκε στή Ρώμη τὸ 1550 : *ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰα΄ 1673*—ἔγραψεν ὁ διαβαστῆς διὰ ἐνθύμησης, ὁ ἀμαρτωλὸς Συμεὼν Λαυριώτης³⁰.

Στὰ τέλη τοῦ 17ου ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ἀφιερώνεται τὸ βιβλίο τῶν Οἰκουμενίου καὶ Ἀρέθα, Ἐξηγήσεις ἐκ διαφόρων τῶν ἁγίων Πατέρων ὑπομνημάτων, Βερόνα, Σάβιος, 1532, φερμένο ἀπὸ τὴν Καστοριά : *ἐγράφη ὁ κρητῆζης ναστὸς εἰς τὴν ἁγίαν πρόθεσιν τῆς λαύρας καὶ ἔδωκεν ἐτοῦτο βιβλίον : καὶ ὁ πατὴρ Παῦλος | ἐγράφη ὁ υἱὸς τοῦ παῦλος. ὁ κρητῆζης ἀναστάσιος εἰς τὴν ἁγίαν πρόθεσιν τῆς λαύρας καὶ ἔδωκεν ἐτοῦτο βιβλίον καὶ ἕτερα παρ(άδες) ρξ΄ καὶ ἡ παρ(ησία) αὐτοῦ Καστοριανός*. στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὑπάρχει ἄλλο τυπικότερο σημεῖωμα : τὸ παρὸν βιβλίον ἐκομίσθη ἀπὸ τὴν Καστορίαν καὶ ἐπροσηλώθη εἰς τὴν σεβασμίαν καὶ ἱερὰν λαύραν τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ ἄθῳ καὶ ὁ βουλευθεὶς ἀλλοτριῶσαι τοῦτο ἐκ ταύτης τῆς ἱερᾶς μονῆς, καὶ εἰς ἕτεραν μονὴν δοῦναι ἢ χαρίσασθαι τινὸς προσώπου εἴ τις ἄρα καὶ ἂν ἦ, ἔστω ἀφορισμένος παρὰ θεοῦ παντοκράτορος καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ ἰούδα καὶ κληρονομήσει τὰς ἀράς τω τῆ΄ Θεοφόρου Πατέρων. καὶ ὡς ἱερόσυλος ἐν ἀληθείᾳ κριθείη, εὔροι δὲ καὶ ἀντιτασσόμενον τὸν ἅγιον ἀθανάσιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως³¹.

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ καὶ μιὰ γενικότερη παρατήρηση : πηγές πλουτισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καὶ οἱ βιβλιοθῆκες τῶν «ὑπερρίων», δηλαδὴ τῶν ἐξορίστων, ἐκτοπισμένων πατριαρχῶν ἢ μητροπολιτῶν, ποῦ ἔφτασαν στὸ μοναστήρι τῆς Λαύρας μετὰ ἀπὸ ἀπόφαση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἢ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Ἀπὸ τοὺς 23 πατριάρχες καὶ 137 μητροπολίτες ἢ ἐπισκόπους, ποῦ ἦλθαν στή Λαύρα καὶ πέθαναν στὸ μοναστήρι, σημειώνονται ἐδῶ τὰ σημαντικότερα ὀνόματα : κατὰ τὸ 17ο αἰ. στή Λαύρα καταφεύγουν «ὑπερρίου» οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχες Ἀνθιμος Β΄ ὁ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως († 1628) καὶ ὁ Διονύσιος Γ΄ ὁ Βαρδαλῆς († 1704), ἐνῶ κατὰ τὸ 18ο αἰ. οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχες Ἱερεμίας Γ΄ († 1735) καὶ Κύριλλος Ε΄ († 1775), ὁ μητροπολίτης Ἀρτης καὶ Ναυπάκτου Νεόφυτος Μαυροματῆς

29. στὸ ἴδιο, σ. 164: *Μέγα καὶ πάνυ ὠφέλιμον Λεξικόν*, ὅπερ Βαρῆνος Φαβρωῖνος Κάμης, ὁ Νουκαιρίας ἐπίσκοπος, ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων βιβλίων κατὰ στοιχεῖον συνέλεξετο, Ρώμη, Ζαχαρίας Καλλιέργης, 1523.

30. στὸ ἴδιο σ. 181: Ματθαίου Δεβραοῦ, *Κατάλογος δειγματικῶς τῶν ἐν τοῖς Εὐσταθίου εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν ὑπομνήμασιν ἐμφερομένων χρησίμων*, Ρώμη 1550.

31. στὸ ἴδιο, σ. 184: πβ. καὶ σημ. 5. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Κυρίτζη καὶ τὶς δωρεές τῆς στή Λαύρα βλ. Σπυρίδων Λαυριώτης, Ἀναγραφὰ ἐγγράφων, ὁ.π. σ. 426 - 427. Κουρίλας, *Κύριλλος*, ὁ.π., σ. 15 - 19, 57. Γ. Π. Κουρνοῦτος, «Σχολεῖα τῆς Τουρκοκρατουμένης Καστοριάς», *Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου*, Ἀθήνα 1953 σ. 448 - 450.

SACROSANCTA ^{εὐσεβῆσαι}
CONCILIA
AD REGIAM EDITIONEM
EXACTA

QUÆ OLIM QUARTA PARTE PRODIIT AUCTIONE
Studio PHILIP. LABBEI, & GABR. COSSARTII,
Soc. JESU Presbyterorum;

Nunc verò integre insertis STEPHANI BALUZII, & JOANNIS HARDUINI additamentis, plurimis
præterea undecunquē conquisitis monumentis, notis insuper ac observationibus, firmiori
fundamento Conciliorum epochas præcipue fulciantibus, longè locupletior, & emendatior
exhibetur

CURANTE NICOLAO COLETI

Ecclesia S. Moysis Veniarum Sacerdote Alumno.

TOMUS PRIMUS
Ab initiis æræ Christianæ ad annum CCCXXIV.

VENETIIS. MDCCLXXVIII.

Apud { SEBASTIANUM COLETTI, ET 1728
JOHANNEM BAPTISTAM ALBRICCI & HIERON.

PER VENERABILEM SENATUM PRIVILEGIUM

Handwritten notes in Greek script, including the name 'Μαρούλας' at the bottom.

† Κροίλλου πατριάρχοιο πρόφην Κωνσταντινουπόλεως Ναυπλίου τοῦ μειζοτέρου, ἀφιερωθέντα τῇ μεγίστῃ λαύρα, κατὰ τὸ ἀφογ' ἔτος Δεκεμβριοῦ δ': εἰς μνημόσυνοιο τῶν γονέων μου Νικολάου καὶ Μαρούλας.

(† 1746) και ο μητροπολίτης Τορνόβου Ίωσήφ († 1755)³². Πράγματι στη βιβλιοθήκη σώζονται βιβλία τῶν ἀρχιερέων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων πού τὰ ὀνόματά τους δὲν σημειώθηκαν.

Ἄλλὰ ἡ καλύτερη μαρτυρία, ὅτι ἡ βιβλιοθήκη ἦταν συγκροτημένη στὸ δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰ., εἶναι τὰ σημειώματα τοῦ προηγούμενου Κυρίλλου Λαυριώτη τοῦ Πελοποννησίου³³, πού διάβασε ἑκατοντάδες ἀπὸ τὰ βιβλία καὶ χειρόγραφα τῆς μονῆς καὶ σημειώσεις του ὑπάρχουν στὰ παράφυλλα τῶν βιβλίων ἢ στὰ περιθώρια τῶν σελίδων. Ὁ Κύριλλος ἔζησε στὸ μοναστήρι, μὲ διακοπὲς λόγῳ ἀποδημιῶν, ἀπὸ τὸ 1759 ὡς τὸ 1810 περίπου.

Ἀνιχνεύοντας προγενέστερες ἀπὸ τὸ 1750 μαρτυρίες γιὰ προσπάθειες ὀργάνωσης βιβλιοθηκῶν ἐντύπων στὸ Ἅγιο Ὄρος θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε τίς μέριμνες τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Δ' (1678) πού χάρισε τὴ βιβλιοθήκη του στὴ μονὴ τῶν Ἰβήρων συνοδεύοντας τὴ δωρεὰ μὲ πατριαρχικὸ γράμμα : [...] Ἀνάγνωτε γάρ, φησὶν ὁ Κόριος, τὰς γραφάς, ἵνα ἐν αὐταῖς ζῶν ἐύρηθε· τούτων μὲν οὖν καὶ ἡμεῖς τὸ καθ' ὑπεροχὴν καὶ χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐννοήσαντες, οὐ μικρὰν ἐθέμεθα σπουδὴν, ἐξ αὐτῆς ἐκείνης σχεδὸν τῆς πρώτης ἡλικίας, συλλογὴν βιβλίων ἑαυτοῖς παντοδαπῶν πανταχόθεν περιποιήσασθαι, ἐξ ὧν βιβλιοθήκην ἱκανὴν μέχρι τοῦ περιόντος ἐξεθέμεθα, οἷς ἡμᾶς αὐτοὺς τε τὸν ἐνόντα τρόπον, καὶ ἄλλους οὐδὲν ἤττον ὠφελῆσαι, διὰ τῆς αὐτῶν ἀναγνώσεως ἱμερόμενοι. [...] ἀπόθετον ἐσπεύσαμεν ποιῆσαι τὴν βιβλιοθήκην ταύτην ἡμῶν ἐν τῷ κατὰ τὸ ἀγιώνυμον Ὄρος ἱερῷ καὶ σεβασμίῳ μοναστηρίῳ τῶν Ἰβήρων [...] ὅπως, διασωζομένης αὐτῆς ἐν τοῖς τοῦ μοναστηρίου ταμείοις, διὰ τῆς τῶν πατέρων ἐπιμελείας, τὰ μὲν βιβλία κτήματα ὑπάρχουσι τοῦ μοναστηρίου ἀναφαίρετα [...] ἡ δὲ χρῆσις καὶ ἀνάγνωσις αὐτῶν ἐλευθέρως πρόκειται πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις σπουδῆς καὶ μελέτης γραφῶν [...]. Κάτω ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Διονυσίου Δ' σημείωσε ὁ Νεόφυτος Μαυρομμάτης τὸ 1722 : [...] συνέλεξα πάντα τὰ τῆς Μονῆς βιβλία καὶ τὰ τοῦ αἰοδιμου πατριάρχου κῆρ Διονυσίου, τοῦ ἐμοῦ γέροντος, προσθεῖς καὶ τὰ ἡμέτερα καὶ ἐκ τῶν ἰδίων δαπανήσας συνέστησα τὴν παροῦσαν βιβλιοθήκην κτίσασκαὶ τὴν ἐκκλησίαν [τοῦ ἁγίου Νεοφύτου] καὶ τὰ περίεξ κελλία αὐτῆς [...] ³⁴.

Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, σχολάρχης στὴν Ἀθω-

32. Βλ. πρόχειρα Καλλίστρατος, Ἱστορικὸν Προσκυνητάριον... ὅ.π., σ. 82. Βλ. καὶ σημ. 44.

33. Κουρίλας, Κύριλλος... ὅ.π. σ. 22 - 27.

34. Γεδεών, Λόγιοι καὶ Βιβλιοθήκαι Ἰβήρων... ὅ.π. σ. 481. Γιὰ τὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τῶν Ἰβήρων πού συντάξε ὁ Μαυρομμάτης βλ. τὴ σημ. 21. Ἡ μονὴ τῶν Ἰβήρων εἶχε παράδοση δωρεῶν σημαντικῶν βιβλιοθηκῶν: Θεοφάνης Ἐλεαβοῦλλος, Μάξιμος Μαργούνης· βλ. Πατρινέλης ὅ.π. σ. 5 - 6. Γιὰ τὴ μονὴ Κουτλουμουσίου καὶ τὸν κατάλογο τῆς (1767) βλ. σημ. 14.

νιαδά (1753 - 1759), θὰ δανείζεται βιβλία ἀπὸ τῆ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων, ζητώντας ἀπὸ τὸ βιβλιοφύλακα νὰ παραβεῖ τίς ἐντολές τοῦ Διονυσίου καὶ τοῦ Νεοφύτου πού ἀπαγόρευαν τὸ δανεισμό. Ὁ ὑψηλὸς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας στοὺς μαθητὲς τῆς Ἀθωνιάδας, πού δὲν ἔχουν βιβλία, εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὴ φύλαξη τῶν βιβλίων. Γράφει ὁ Εὐγένιος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸ βιβλιοφύλακα τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων Μελέτιο : *Πολλάκις εὖ ποιῶν ἡμᾶς διετελέσας, τὴν χρῆσιν ἐπιτρέψας τῶν βιβλίων ἐτοιμῶς, ὧν ἠτησάμεθα. Καὶ νῦν δὲ εὖ ποιήσεις πάλιν εὖ οἶδα, βιβλιάριον ἡμῖν τὴν τοῦ Ξενοφῶντος Κυροπαιδείαν περιέχον, ἐφ' οἷς ἔχομεν ἄλλοις, προσεπιπέμψας· ἔστι γὰρ ἡμῖν καὶ ἀλλαχόθεν ἐρανισθεῖσι τοιαῦτα βιβλία, ἀλλ' ἢ τάξις, ἢ ταῖς Ξενοφῶντος ἐμπανηγυρίζουσα χάρισις ὑπερβάλλει τὸν ἀριθμὸν εἰς εἰκάδα πληθονομένη, καὶ ἀμοιροῦσι βιβλίων οἱ πλείονες. Προσθεῖς τοίνυν ταῖς πολλαῖς σου πρὸς ἡμᾶς εὐποίας καὶ ταύτην· ἀνοιχθεῖ σου καὶ αἰθῆς ὁ κῆπος τοῖς πεινώσι τοὺς τῆς σοφίας καρπούς· ἀναστομωθεῖ σου ἡ πηγὴ, καὶ ὑπερεκχυθεῖ σου ἀφθόνως τὰ νάματα, τοῖς διψῶσι τὰ ρεῖθρα τῶν λόγων· οἶσθα γάρ, ὡς τοῦ μὲν κεκλεισμένου, τῆς δὲ ἐσφραγισμένης, ὄνησις οὐδεμία. Εἰ δὲ καὶ τὰ μὴ τοιαῦτα εἰς ὠφέλιμα μεταποιεῖν παντοίαις ταῖς ἐπινοίαις ὀφείλομεν, πόσω δὴ μᾶλλον τὰ φύσει τοιαῦτα οὐκ ἄφορα τοῖς ἄλλοις ποεῖν, ἐνεχόμεθα ἀλλ' αὐτὸς μὲν τῆς εἰς τοῦτο προτροπῆς, οὐκ ἂν εἴης ἐπιδεῆς [...]. Καὶ σὲ ἄλλο γράμμα του, στὸν ἴδιο Μελέτιο, ζητᾶει καὶ πάλι βιβλία ὁ Εὐγένιος : *πέμψαι ἡμῖν ἀντιβιολοῦμεν, σεβασμιώτατε, ἐφ' οἷς ἔχομεν λαβόντες καὶ δύο ἔτι βιβλία, τὸ μὲν τὰς Θεοκυδίδου συγγραφὰς περιέχον, τὸ δὲ τὴν Θεοδώρου τοῦ Γαζῆ γραμματικὴν, ἣν λατινικοῖς σχολίοις καὶ σημειώμασι πεπυκασμένην ὁ λογιώτατος κτὼρ Παναγιώτης [Παλαμᾶς] ἐν τῇ παρ' ἡμῖν βιβλιοθήκῃ ἀρτίως κατιδὼν ἐθεάσατο [...]. Καὶ σὲ ἄλλη του ἐπιστολὴ : [...]* *Βιβλίων χρῆζομεν τῶν τὴν θρυλλουμένην Μεταφυσικὴν πραγματευομένην περὶ ἧς Ἀριστοτέλης ὁ πάνυ συνέγραψε, καὶ ὅσοι μετ' ἐκεῖνον, εἴτε τοῖς ἐκείνου στοιχοῦντες δόγμασιν, εἴτ' οὖν καὶ ἀπὸ τῶν τοῦ Πλάτωνος ὠρημμένοι δογματῶν τῆς θεωρίας ταυτησὶ ἤψαντο [...]*³⁵.*

Ἡ φυγὴ τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη καὶ ἡ παρακμὴ τῆς σχολῆς δημιούργησαν τοὺς ὅρους γιὰ τὸ σκόρπισμα αὐτῶν τῶν βιβλίων· ἔχομε ἐνδείξεις ὅτι ἀπὸ τὰ βιβλία ἐκεῖνα τουλάχιστο μερικὰ πουλήθηκαν στὴν ἀγορὰ τῶν Καρυῶν καὶ ἔτσι μερικὰ ἔφτασαν στὴ Λαύρα³⁶.

35. Γεδεῶν, Λόγιοι καὶ Βιβλιοθηκῆαι Ἰβήρων... ὁ.π. σ. 510 - 512, 523 - 524. Γιὰ τὴν Ἀθωνιάδα: Ἀλκῆς Ἀγγέλου, «Τὸ Χρονικὸ τῆς Ἀθωνιάδας. Δοκίμιο ἱστορίας τῆς Σχολῆς μὲ βάση ἀνέκδοτα κείμενα», Νέα Ἑστία, Χριστούγεννα 1963 σ. 84 - 105.

36. Σημειώνει ὁ Κύριλλος Πελοποννήσιος, πού ἦταν καὶ μαθητὴς τοῦ Βούλγαρη στὴν Ἀθωνιάδα, στὸ βιβλίον Σοφοκλέους Τραγωδίαί, Φλωρεντία 1547: *Ταῦτα τὰ ἔξ βιβλία φυλακωμένοις ὧν ἐν ταῖς καραῖς ἠγόρασα γροσίῳν ἐκκαίδεκα: ἀροῆ' ἐν Σεπτεμβρίῳ, εὐτελής Κύριλλος. Παρόμοια ἀναγραφὴ τοῦ Κυρίλλου ὑπάρχει στὸ βιβλίον Αἰσχύλου Τραγωδίαί,*

Δὲν ἔχουμε μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀπήχηση ποῦ εἶχε τὸ ἔργο τοῦ Βούλγαρη καὶ τῆς Ἀθωνιάδας στὴ Λαύρα, ἓνα ἔργο ποῦ προετοιμαζε τὸ Ὅρος γιὰ μιὰ ἀκμὴ πνευματικῆ. Πρέπει πάντως ἐδῶ νὰ σημειώσουμε τὴν ἴδρυση τυπογραφείου στὴ Λαύρα, κάτι ποῦ ἦταν μέσα στὰ προγράμματα τοῦ Εὐγένιου καὶ τῆς Ἀθωνιάδας. Γύρω στὰ 1759 ὁ Κοσμᾶς Λαυριώτης ὁ Ἐπιδαύριος ἀπεστάλη εἰς *Ρωσίαν* [...] πρὸς συλλογὴν ἐλέους· ἐκεῖθεν μεταβὰς εἰς *Βενετίαν*, ἐπρομηθεύθη τὸ ἀπαιτούμενον ὑλικὸν τυπογραφείου, καὶ συνεταιρισθεὶς μετὰ τοῦ ἐκ Θάσου Δούκα Σωτήρη, ἔπηξε τοῦτο ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τῆς Μεγίστης Λαύρας, καὶ ἐκ τῶν πιεστηρίων τοῦ ὁποίου ἐξεδόθη τὸ ἐκ 35 φύλλων εἰς μικρὸν ὄγδοον βιβλίον ὅπερ ἐπιγράφεται: Ἐκλογὴ τοῦ Ψαλτηρίου παντὸς εἰς τε δοξολογίαν καὶ εὐχὴν, συλλεγεῖσα μὲν παρὰ τοῦ ἔλλογιμωτάτου Διδασκάλου Κυρίου Νεοφύτου [Καυσοκαλυβίτου] τοῦ ἐξ Ἑβραίων. Ἀφιερωθεῖσα δέ, τῷ Ὁσίῳ Πατρὶ ἡμῶν Ἀθανασίῳ τῷ ἐν τῷ Ἁθῶ. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, Συνδρομῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ Πανοσιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου τῆς Μεγίστης Λαύρας Κυρίου Κοσμᾶ ἐπιδαυρίου. Ἐν τῷ Ὅρει τοῦ Ἁθῶ. 1759 Παρά, Δούκα Σωτήρη, τῷ Θασίῳ»³⁷.

«Ἀπεστάλη εἰς *Ρωσίαν*», «μεταβὰς εἰς *Βενετίαν*»: καλὰ εἶναι νὰ σκεφτόμαστε ὅτι οἱ ἀνάγκες τοῦ μοναστηριοῦ, τὰ χρέη του, ἀναγκάζουν τοὺς ἐπιτρόπους νὰ στέλνουν μοναχοὺς («πρὸς συλλογὴν ἐλέους») στὶς παραδουναβίες ἡγεμονίες, στὴ *Ρωσία*. Οἱ καταθέσεις ἀπὸ κληροδότημα τοῦ μοναστηριοῦ στὴν Ζεσσα τῆς Βενετίας καὶ κάποιες περιπλοκὲς στὴν εἰσπραξὴ τόκων, ἀναγκάζουν τὸ μοναστήρι νὰ στείλει ἐκεῖ μοναχοὺς. Δύο Προσκυνητάρια τυπώνονται αὐτὰ τὰ χρόνια (1772, 1780) στὴ Βενετία, ἐπιμελημένα ἀπὸ Λαυριῶτες, τὰ ὁποῖα περιγράφουν τὴ Μεγίστη Λαύρα³⁸. Στὰ ἴδια χρόνια, ἀλλὰ

Παρίσι 1557: σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τότε ἠγόρασα ἐν ταῖς καραῖς, 1778, εὐτελής Κύριλλος. Στὴ σ. 4 τοῦ ἴδιου βιβλίου: ὁ ταπεινὸς καὶ ἀχρεῖος μητροπολίτης σηλυβρίας ἀθανάσιος ἀφιερῶι τὸ παρὸν βιβλίον σὺν ἄλλοις οὐκ ὀλίγοις ἐν τῇ σεβασμῇ καὶ βασιλικῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων. Ἀκόμη στὸ βιβλίον τοῦ Κωνσταντίνου Γορδάτου, Ἐγχειρίδιον τῆς τῶν σφαιρῶν χρήσεως - Πρόκλου περὶ σφαιρας, Βενετία, Γλυκῆς, 1730, σημειώνει: Ἠγόρασα ἐν ταῖς Καραῖς παραδῶν 50 ἐν ἔτει ἀφ᾽ε᾽ Κύριλλος ἱερομόναχος Λαυριώτης.

37. Γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀκμὴ τοῦ Ἁθῶ γενικότερα καὶ τῆς Μεγίστης Λαύρας βλ. Μανουὴλ Γεδεών, «Ἀνέκδοτα σημειώματα περὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀνθίμου Β΄, Διονυσίου Γ΄, Ἱερεμίου Γ΄», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 2(1881 - 1882) 601 - 602. Γιὰ τὸ τυπογραφεῖο: Ἀλέξανδρος (Εὐμορφόπουλος) Λαυριώτης, «Ἀλόγιοι Ἁγιορεῖται Κοσμᾶς Λαυριώτης», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 13(1893 - 94) 180 - 182. Ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Vizantijskij Vremennik* 1(1893) 228, ὑποστήριξε ὅτι τὸ τυπογραφεῖο ἴσως τύπωσε καὶ γραμματικῆ, ποῦ φύλλα τῆς εἶδε στὰ Ἱεροσόλυμα.

38. Τὸ 1779 στέλνουν τὸν Κύριλλο Πελοποννήσιο, ποῦ τακτοποίησε τίς ὑποθέσεις τοῦ μοναστηριοῦ, καὶ τύπωσε δύο βιβλία (*Προσκυνητάριον Λαύρας καὶ Ἱαματικῆ Χάρσις*) στὸ τυπογραφεῖο Γλυκῆ τὸ 1780. Ὅταν γύρισε: *Μᾶς ἔφερον ἀπ' ἐκεῖ καὶ τινὰ βιβλία ἦτοι ἐν Εὐαγγέλιον, πέντε φυλλάδες τῆς λειτουργίας δεμέναις, μίαν οὐκτώηχον καὶ πρὸς τούτοις προσκυνητάρια 500* (Κουρίλας, Κύριλλος... ὁ.π. σ. 16).

καί ἀργότερα, ἄλλα βιβλία τυπώνονται ἀπὸ Λαυριῶτες στὴ Βενετία, τὴ Λιψία ἢ τὴ Βιέννη, ἱερομόναχοι στέλνονται γιὰ νὰ καλύψουν κενὰ στὶς ἐνορίες τῶν παροικιῶν τῆς Εὐρώπης ἀλλὰ καὶ σὲ ἐνορίες ἢ μετόχια λαυριωτικὰ τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς». "Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ταξιδιῶτες μοναχοὶ φέρνουν ἐπιστρέφοντας στὸ μοναστήρι τῆς μετανόιας τους τὶς πολύχρωμες ἐντυπώσεις τους ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο, συναποκομίζουν καὶ βιβλία ποὺ θὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ὀξυμένες περιέργειές τους ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴ γνώση τῶν ἐγκοσμίων.

"Ἔτσι μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ μεγάλη ποικιλία σὲ βιβλία «καθ' ἡμᾶς» καὶ «θύραθεν», ἑλληνικὰ καὶ ξένα ποὺ ὑπάρχουν στὴ Βιβλιοθήκη, εἶναι συνισταμένη τῶν πολλῶν συλλογῶν καὶ τῶν διαφόρων συλλεκτικῶν προτιμήσεων. Οἱ τόποι ποὺ ἀποκτήθηκαν τὰ βιβλία εἶναι πολλοὶ καθὼς καὶ οἱ προηγούμενοι κτήτορες τῶν βιβλίων. "Ἐλληνες καὶ ξένοι, γνωστοὶ ἢ ἄσημοι: Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, Ἰωάννης Χαρτοφύλαξ (1612), Θεοφύλακτος Τζανφουρνάρης, Πέτρος Πελεκάνος (Βενετία 1662), Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος, Σεβαστὸς Κυμηνήτης, Παναγιώτης Σιλωπέυς καὶ Γεώργιος Πατούσας (Βενετία 1715), Μάρκος Κρεμέζης, Γεώργιος Βῶλος ριθυμαῖος, Βελισσάριος Δονάτος, Γρηγόριος πρῶην Ράσκας, ἐκ Σιατιστής, Θεόδωρος Ἰωάννου Χατζηνικολάου, Φιλιππουπολίτης (1773), Georgius Pappazada (1791), Εὐστάθιος Ἀλφατζῆς ἐξ Ἰωαννίνων, Βαθλολομαῖος Κουτλουμουσιανός. Ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες συλλογές πρέπει νὰ ἦταν τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' τοῦ Βαρδαλῆ, τῆς ὁποίας μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω δέκα βιβλία καὶ ἀκόμα τοῦ Νεοφύτου ποὺ σημειώνει κατάλογο 20 βιβλίων του σὲ παράφυλλο τοῦ βιβλίου *Ἡ Λογικὴ* τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, Λιψία 1766³⁹,

39. Τὰ βιβλία τοῦ Διονυσίου Γ' τοῦ Βαρδαλῆ, τοῦ ὁποίου οἱ ἀνορθόγραφες ἀναγραφές πάνω σ' αὐτά, δὲν τὸν δείχνουν ἰδιαίτερα γραμματισμένο (πβ Παντελεήμων Κατάλογος ἀρχετύπων... ὁ.π. σ. 475-176) εἶναι:

1. Ἐπιστολαί, Βενετία, "Ἄλδος, 1499.	7. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, "Ἀπαντα, Βασιλεία 1550.
2. Γρηγορίου Θεολόγου, "Ἐπη, Βενετία 1504.	8. Μαρτίνου Κρουσίου, <i>Turcograecia</i> , Βασιλεία 1584.
3. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, <i>Συγγράμματά τινα</i> , Βενετία 1535.	9. <i>Iuris Graeco - Romani</i> , Φραγκ-φούρτη 1596.
4. Ἐπιφανίου ἐπ. Κωνσταντίας, <i>Κατὰ αἰρέσεων</i> , Βενετία 1544.	10. Φωτίου, <i>Βιβλιοθήκη</i> , Αὐγούστα 1601.
5. Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου, <i>Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας</i> , Παρίσι 1544.	
6. Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου, <i>Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς</i> , Παρίσι 1544.	

Ὁ κατάλογος τοῦ Νεοφύτου:

1— ἰδιόχειρον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τορνόβου λόγοι	1— βασιλείου σελευκείας λόγοι
1— λογικὴ Κορυδαλέως	1— λογικὴ τοῦ Εὐγενίου
1— γρηγορίου καὶ συνεσίου	1— ξενοφῶν
	1— αἰσωπος

καὶ τοῦ Θεοδωρήτου ἐξ Ἰωαννίνων, πού μετέφερε τὸ 1816 τὰ βιβλία του στὴ Λαύρα ἀπὸ τὴ μονὴ Ἐσφιγμένου⁴⁰, καθὼς καὶ τοῦ Σεραφεῖμ Σερραίου, Λαυριώτη ἱερομόναχου στὴ Βιέννη, τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώ-
να, πού ἔφερε στὸ μοναστήρι σημαντικὲς («θύραθεν») ἐκδόσεις τῶν χρόνων
του κυρίως καὶ τὴν Ἐφημερίδα τῶν Μαρκιδῶν Πούλιων. Τὸ ὄνομα τοῦ Σε-
ραφεῖμ Σερραίου, εἶναι καλὴ ἀφορμὴ γιὰ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ
βιβλία πού κατέληξαν στὴ βιβλιοθήκη τῆς Λαύρας ἀποκτήθηκαν ἀπὸ τοὺς

1— κανόνες καὶ ἄλλα μαθήματα	1— χρονικὸν	
1— θεματογραφία, καὶ ἄλλα	1— συνταγματίον	
1— χρηστοθήβεια καὶ ἄλλα	1— εὐαγγέλιον	χειρίσια 7
2— Κορυθαλέως ἐπιστολάρια ἰδιοχειρῶν μου καὶ τύπος	1— εὐχολόγιον	2
2— τόμοι τῆς κυκλοπαιδείας α' καὶ β'	20	9
2— γραμματικὴ λασκάρεως καὶ βησσαρίωνος	τάδε κτήματα ἐμοῦ νεοφύτου	

Δὲν ξέρω ἂν ὁ Νεόφυτος ταυτίζεται μὲ ἐκεῖνον πού σημειώνει στὰ βιβλία : Νικηφό-
ρου Βλεμμίδου, Ἐπιτομὴ λογικῆς, Λιψία 1784 καὶ Ἰωάννου Τζαννέτου, Κατὰ Ὁκέλλου,
Βιέννη 1787: Ἐκ τῶν νεοφύτου ἱερομονάχου λαυριώτου καὶ προηγουμένου λαύρας.

40. Ἡ συνηθισμένη ἀφιέρωση στοὺς τίτλους τῶν βιβλίων του εἶναι: ἐκ τῶν Θεο-
δωρήτου ἀφιερωθέντων τῇ μονῇ Ἐσφιγμένου. διὰ τοῦ ἰδίου μετετέθη καὶ ἀφιερώθη τῇ
μεγίστῃ λαύρα. (Πβ. Παντελεήμων, Κατάλογος ἀρχετύπων... ὁ.π. σ. 177, ἀρ. 111).
Ἄλλη ἀφιέρωση στὸ βιβλίον Νεοφύτου Δούκα, Θουκυδίδης τ. 6, Βιέννη 1805: Ἐκ τῶν
τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου διὰ Θεοδωρήτου παρὰ τοῦ ἁγίου Μολδαβίας κυρίου Βενιαμῖν ἀφιε-
ρωθέντων εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ τὸ 1808. διὰ τοῦ ἰδίου Θεοδωρήτου μετετέθησαν καὶ ἀφιε-
ρώθησαν τῇ μεγίστῃ λαύρα. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἀπέκτησε ὁ Θεοδωρήτος ὅταν ὡς ἡγούμενος
τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου τὸ [..] 1806 ἐπισκέφθη τὸν φίλον του μητροπολίτην Βενιαμῖν
ἐν Μολδαβίᾳ καὶ ἐπέτυχε κατόπιν μόχθων πολλῶν νὰ δοθῇ εἰς τὴν μονὴν Ἐσφιγμένου ὡς
μετόχιον τὸ ἐν τοῖς περιχώροις τοῦ Βασιλοῦς κείμενον μοναστήριον Φλωρέστην. (Εὐλόγιος
Κουρίλας, «Θεοδωρήτος προηγούμενος Λαυριώτης ὁ κωδικογράφος», *Byzantinische Zeits-
chrift* 44(1951) 346). Στὸ παράφυλλο τοῦ βιβλίου του, Α.Φ. Φουρκροῦ, Χημικὴ φιλο-
σοφία, μετάφραση Θεοδοσίου Μ. Ἡλιάδου, διόρθωση Ἄνθιμου Γαζῆ, Βιέννη 1802, ὑπάρ-
χει τὸ σημείωμα:

Κωνικῶν τομῶν	τόμοι 69	γερμανικὰ	
ἀναλυτικὴ κωνικῶν	τόμοι 4	Ἀστρονομία τοῦ Boden	τόμ. 1
Χημικὴ	τόμοι 65	φυσικὴ ἱστορία	τομ. 1
φραντσέζικα			146
mappe monde celeste	τόμ. 1	τὰ ἀνωτέρω βιβλία ἐνεχειρίσθησαν τῷ	
οὐράνιος χάρτης		Δανιὴλ ἡγουμένῳ Φλορεστιῷ.	
βοτανικὴ συνοπτικὴ	τόμ. 1	Δ. Φιλιππίδης.	
βοτανικὴ	τόμ. 3		
amour de plantes	τόμ. 1		
ἔρως τῶν φυτῶν			

Τὰ ἑλληνικὰ βιβλία τοῦ καταλόγου εἶναι τοῦ 1802, τὸ πρῶτο καὶ τὸ τρίτο καὶ τοῦ
1803, τὸ δεύτερο. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ συνδυασμένη μὲ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Φιλιππίδη
ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ σημείωμα εἶναι τοῦ 1804 ἢ τοῦ 1805 (Βλ. Δημ. Β. Οἰκονομί-
δης, «Δανιὴλ Φιλιππίδου βίος καὶ ἔργον (1750 - 1832)», *Μνημοσύνη* 7(1978 - 1979) 215).

κτήτορές τους με τη μέθοδο τῆς συνδρομῆς. Ξέρουμε κιόλας ὅτι μοναχοί, πού δηλώνουν τόπο διαμονῆς τῆ Λαύρα καί τοὺς ἐξαρτημένους ἀπὸ αὐτὴ χώρους (σκήτες, καθίσματα, κελιά), γράφτηκαν συνδρομητὲς σὲ τέσσερα βιβλία τῆς περιόδου 1749 - 1821· καί τὰ τέσσερα εἶναι ἔργα τοῦ Νικόδημου Ἀγιορείτη, καί σώζονται πολλαπλὰ στὴ Βιβλιοθήκη. Γιά τοὺς Λαυριῶτες πού γράφονται συνδρομητὲς μετὰ τόπο διαμονῆς ἔξω ἀπὸ τὸν Ἄθω θὰ μάθουμε τὸ μέγεθος τῆς συμμετοχῆς τους στὸ συνειδητοποιημένο ἀναγνωστικὸ κοινὸ καί τίς προτιμήσεις τους, ὅταν θὰ δημοσιευτεῖ ἡ ὀλοκληρωμένη μελέτη γιά τοὺς συνδρομητὲς⁴¹. Καί ὁ ἐντοπισμὸς ἀντιτύπων τους στὸ σῶμα τῆς βιβλιοθήκης ἢ ἡ ἐπισήμανση τῆς δωρεᾶς τους στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς θὰ μᾶς δείξει τὸ μέγεθος μιᾶς πηγῆς πλουτισμοῦ τῆς βιβλιοθήκης.

Χρήση καὶ ἀναγνώσεις

Γιά νὰ ὑπολογίσουμε τὴν εὐρύτητα τῆς χρήσης καί τίς ποιότητες τῶν ἀναγνώσεων τῶν βιβλίων στὴ Μεγίστη Λαύρα δὲν ἔχουμε ἀρκετὰ στοιχεῖα.

41. Ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ μοῦ ἔδωσε τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Σεραφεῖμ Σερραῖος ἦταν συνδρομητὴς στὰ βιβλία *Περίηγησις τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος* τ. Α' Βιέννη, Μαρκ. Πούλιου, 1797 καὶ *Στεφάνου Κομμητᾶ, Παιδαγωγός*, Βιέννη, Σχραίμβλ, 1800, πού τὰ ἀντύτυπα τους σώζονται στὴ βιβλιοθήκη. Ὑπάρχει ἀκόμη ἡ *Ἐφημερὶς* τῆς Βιέννης τοῦ 1794 τ. Α' καὶ Β' καὶ τοῦ 1797 τ. Β' ("Ἐνας ἀκόμη τόμος του βρῖσκεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς: 1797 τ. Α'). Ἀπὸ τὰ βιβλία του ἴσως ἀκόμη νὰ ἐντοπίσω: Θεοδωρήτου, *Διάλογοι τρεῖς κατὰ αἰρέσεων*, Ρώμη 1547· Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Τὰ εὐρισκόμενα*, Χαϊδελβέργη 1592· Ἰουστίνου, *Τὰ εὐρισκόμενα*, Χαϊδελβέργη 1593· Αἰσχίνου, *Ὁ κατὰ Κτησιφῶντος καὶ Δημοσθένους*, Ὁ *περὶ στεφάνου*, Ὁξονία 1696· Μελετίου, *Γεωγραφία*, Βενετία 1729· Πολύβιου, *Λιψία* 1764· *Homeri, Ilias* 1767· Θεοφίλου Κορυδαλέως, *Ἐκθεσις περὶ ἐπιστολικῶν τύπων*, Ἄλλη 1768· *Εἰσηγήσις τῆς αὐτοκρατορικῆς μεγαλειότητος Αἰκατερίνας*, μετάφραση Εὐγενίου Βουλγάρεως, Μόσχα 1770· *Homeri, Odyssea*, 1776 - 1777· Γεωργίου Σουγδουρῆ, *Εἰσαγωγή Λογική*, Βιέννη 1792· Νικηφόρου Θεοτόκη, *Ἀπόδειξις τοῦ κύρους τῆς Νέας καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἢ Ἀνασκευὴ τῆς τοῦ Βολταίρου βίβλου*, Βιέννη 1794· Φοντενέλ, *Ὁμιλία περὶ πληθῆος κόσμων*, μετάφραση Π. Κοδρικᾶ, Βιέννη 1794· Βαῦμαϊστέρου *Λογική*, Βιέννη 1795· Ὁβιδίου, *Μεταμορφώσεις*, Βενετία Λαμπανιτζιώτης, 1796. Στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς ὑπάρχουν: Τισσότου, *Ἐγχειρίδιον ὑγείας*, μετάφραση Κωνσταντίνου Μιχαήλ, Βιέννη 1785 καὶ ἕνας τόμος τῆς *Ἐφημερίδος* (1797 τ. Α').

Γιά τὰ βιβλία τῆς περιόδου 1749 - 1821, πού εἶχαν συνδρομητὲς μετὰ τόπο διαμονῆς τῆ Μεγίστη Λαύρα, βλ. Φίλιππος Ἡλιοῦ, «Βιβλία μετὰ συνδρομητὲς I Τὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ (1749 - 1821)», Ὁ *Ἐρανιστὴς* 12(1975) 125 - 126 (= 1800.1), 154 - 155 (= 1819.7), 156 - 157 (= 1819.9), 158 - 159 (= 1819.12) καὶ 150 (= τόποι διαμονῆς συνδρομητῶν).

Νὰ σημειώσω ἀκόμη ὅτι στὴ βιβλιοθήκη ὑπάρχουν περίπου 30 ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου: *Λόγιο πανηγυρικοῦ... Μακαρίου Χρυσοκεφάλου... Ἐκδοθέντες ἀναλώμασι... ἐπισκόπου Ἡλιουπόλεως καὶ Θουατεῖρων καὶ εὐπατριδίου τῆς μεγαλοπόλεως Θεσσαλονίκης... Λεοντίου... [Βιέννη] 1793. Ὁ Λεόντιος πέθανε στὴ Μεγίστη Λαύρα τὸ 1800.*

Στὴ βιβλιοθήκη ὑπάρχουν πολλαπλὰ ἀντίτυπα ἐκδόσεων τῆς Μολδοβλαχίας κυρίως, καθὼς καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀπὸ τὰ λίγα βιογραφικὰ στοιχεῖα τῶν μοναχῶν, ποὺ εἶχαν κάποια ἐπίδοση στὰ γράμματα, ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων, ποὺ ἐζήσαν ἐξόριστοι στὸ μοναστήρι, καὶ περισσότερο ἀπὸ τὰ σημειώματα ποὺ ὑπάρχουν σὲ πολλὰ βιβλία καὶ δείχνουν τὴν πλούσια ζωὴ τους στὸ μοναστήρι, μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε μερικὲς παρατηρήσεις.

Οἱ μοναχοὶ ποὺ διάβαζαν τὰ βιβλία τοῦ μοναστηριοῦ ἢ τὰ δικά τους, ποὺ ἀγόραζαν καὶ μετὰ τὸ θάνατό τους τὰ ἄφησαν στὸ μοναστήρι, τὰ χρησιμοποιοῦσαν βέβαια ἀνάλογα μὲ τὶς γνώσεις καὶ τὰ ἐνδιαφέροντά τους : ἄλλοτε σὰν ἐγχειρίδια γιὰ τὴ γραφὴ καὶ τὴν ἀνάγνωση, ἢ τὴ διάστιχο ἐρμηνεία, τὴν «ψυχαγωγία» κι ἀκόμα γιὰ τὴ διατύπωση σχολίων στὰ περιθώρια, τὶς συσχετίσεις καὶ τέλος τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις. Ὅλες αὐτὲς οἱ ποιότητες τῶν ἀναγνώσεων ἔχουν ἀφήσει κάποια σημάδια στὰ βιβλία τῆς Λαύρας. Μερικὲς φορὲς συνπάρχουν στὸ ἴδιο ἀντίτυπο ποὺ διαβάστηκε ἀπὸ πολλοὺς ἀναγνώστες διαφορετικῶν δυνατοτήτων.

Ἄς ἀρχίσουμε μὲ τοὺς μοναχοὺς ποὺ χρησιμοποιοῦν τὰ βιβλία γιὰ νὰ μάθουν γραφὴ, ἀνάγνωση καὶ σύνταξη : 1779 Αὐγούστου 23 ὁ προηγούμενος κτρ Γρηγόριος ἐπῆρε τὴν γραμματικὴν τοῦ Βησσαρίωνος καὶ ἔστω εἰς ἐνθύμωσιν⁴². 1814 Σεπτεμβρίου 18 ἐγὼ ὁ παπα διονύσιος ἀγόρασα τὸν βαρὶνον γρόσια 40 καὶ ἔβαλα νόμον εἰς τὸν ἐαυτόν μου διὰ νὰ μελετῶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπειδὴ δὲν εὐκαιρῶ τὴν ἡμέραν τὴν μία νύκτα νὰ γράφω καὶ τὴν ἄλλην νὰ διαβάζω καὶ νὰ μελετῶ σύνταξιν διὰ νὰ μὴ γίνεταί ἀμέλεια εἰς ἐμένα⁴³.

Ἡ ἔκδοσις τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνη ἀπὸ τὸν Ἄλδο στὴ Βενετία τὸ 1498 χρησιμοποιεῖται σὰν σχολικὸ βιβλίον τὸ 18ο αἰ. γιὰ νὰ ἀσκηθεῖ μαθητεύομενος στὴ μέθοδο τῆς ψυχαγωγίας, στὴ διάστιχο ἐρμηνεία.

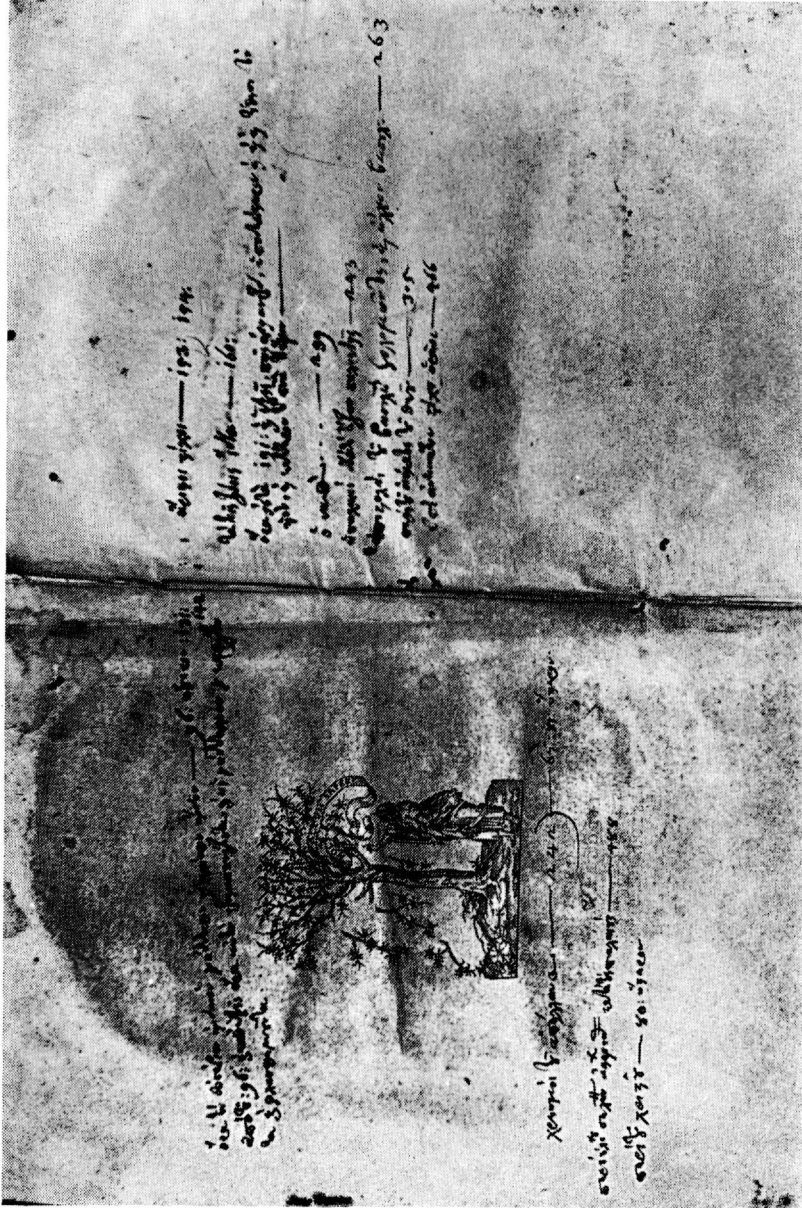
Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα Ἐκ τῶν διονυσίου κατηλιανοῦ τοῦ ζακυνθίου σ' ἔνα ἀπὸ τὰ βιβλία προκαλεῖ τὸν μεταγενέστερο χρήστη του νὰ ἐκθέσει τὶς γνώσεις του γιὰ τὸν παλιὸ κτήτορα· μόνο ποὺ τὸν συγχέει μὲ τὸν σύγχρονο καὶ συντοπίτη του ἅγιο Διονύσιο κι ἔτσι παραθέτει «συναξάριον» τοῦ ἁγίου: οὗτος ὁ διονύσιος δοκεῖ εἶναι ὁ αἰγίνης ἀρχιεπίσκοπος, ὃς παραιτηθεὶς οἰκειοθελῶς καὶ πορευθεὶς εἰς τὴν ζάκυνθον τὴν αὐτοῦ πατρίδα, ἠσύχασεν ἐν τινι μονηδρίῳ, καὶ ἐν αὐτῷ, σωθεὶς μετεκομίσθη ἐν τῇ χώρᾳ τῆς τῆς ζακύνθου, σώος ὢν ἔτι καὶ ἀκέραιος τῇ θείᾳ χάριτι, καὶ καθ' ἐκάστην θαυματουργεῖ παραδόξως, ὡς μέγας ἅγιος, τοῖς πᾶσι προσκυνούμενος καὶ τιμώμενος τοῦ παναγίου Πνεύματος τοῦτον ἁγιάσαντος καὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς τὴν ἁγιωσύνην προσκυρωσαμένης τούτῳ κατ' ἀξίαν⁴⁴.

Οἱ λόγιοι μοναχοὶ χρησιμοποιοῦσαν τὰ βιβλία σχολιάζοντας, διορθώ-

42. Στὸ βιβλίον Ἀπομνημονεύματα ἐκ διαφόρων, 1546.

43. Στὸ βιβλίον Βαρῖνος, Βενετία, Γλυκῆς, 1779.

44. Στὸ βιβλίον Ἐπιφανίου, Κατὰ αἰρέσεων, Βασιλεῖα 1544.

Σημειώσεις του Κύριλλου Πελοποννήσιου σέ βιβλίο τοῦ 1544 (βλ. σ. 118, 115).

νοντας ἢ καὶ συμπληρώνοντας αὐτὰ μὲ σημειώσεις τοὺς στὰ παράφυλλα ἢ στὰ περιθώρια. Γράφει στὴν ἀρχὴ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Δούκα, Παρίσι 1649, ὁ Κύριλλος Πελοποννήσιος : Οὗτος ὁ μαρὸς συγγραφεὺς οὐ μόνον ἀγροῖκος ἦν, ἀλλὰ μᾶλλον παπολάτρης καὶ δεινὸς χριστιανομάχος. Ἄλλοῦ, Ρολλίν, Ἱστορία, Βενετία 1750 τ. 8, θαυμάζει καὶ ἀπορεῖ : ἐν τούτῳ εὐρήσεις πολλὰς προφητείας τοῦ ἁγίου Προφήτου Δανιὴλ, διὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ θαυμάσεις βέβαια.

Ἄλλα σημειώματα στὰ παράφυλλα τῶν βιβλίων ἐπισημαίνουν τι ἀπὸ τὰ περιεχόμενα κάλυπτε τίς ζητήσεις καὶ τίς περιέργειες τῶν ἀναγνωστῶν καὶ σὲ τί ἔκριναν χρήσιμο νὰ ἐπανέλθουν, ἐξασφαλίζοντας μὲ τὴ σημείωση εὐκόλη τὴν πρόσβαση. Σημειώνει ὁ Κύριλλος στὰ παράφυλλα τῆς *Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς*, Παρίσι 1544, τοῦ Εὐσεβίου Παμφίλου : ὄρα τὸν εὐσέβιον ἀρειανὸν γάδδαρον καὶ φλύαρον ἄρειον - 96. ὕστερον : 131 : 142 : ἀπὸ τοῦ : 96 : καὶ καθ' ἐξῆς ὄρα αὐτὸν τζαμπουνίζοντα καὶ ὡς γάδδαρον γκαρίζοντα καὶ βλασφημοῦντα. Χρησιμοὶ τοῦ Ἀπόλλωνος - 242 67 : 87 ὕστερον· περὶ ἡλίου σελήνης ἀστέρων κατὰ τοὺς παλαιούς - 488 περὶ τοῦ Χριστοῦ - 80 : ὕστερον· ἄριστοι στίχοι 153 : 154· τὰ τοῖς ζωοῖς ἴδια 160· ὄρα εἰς τὰ 191 καὶ ἐξῆς πῶς ἀρειανίζει ὑποδέεστερον καὶ πῶς τίθησιν τὸν υἱὸν καὶ κατώτερον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὁ ναὸς 239. οἱ παλαιοὶ διατὶ ἔζων πολυτετεῖς 243. Ἐπιστολαὶ τοῦ βασιλέως Σολομῶντος, καὶ ἄλλων βασιλέων - 263. περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ 305. ἐπὶ ἀδυνάτων στίχοι ὠραῖοι 466.

Γενικὰ ἀπὸ τίς προτιμήσεις αὐτῶν τῶν σημειωμάτων φαίνεται ὅτι στὴν πρώτη γραμμὴ εἶναι τὰ δογματικὰ καὶ οἱ κακοδοξίες τῶν «παπιστῶν» καὶ ἀκολουθοῦν τὰ παράδοξα καὶ τὰ μυστηριώδη, ἢ κατανόηση τῶν φυσικῶν φαινομένων. Σὲ ἄλλα βιβλία ὁ Κύριλλος δὲ διστάζει νὰ παραθέσει ὀξεῖες ἐκφράσεις γιὰ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ διατυπώνουν ἢ παρουσιάζουν γνῶμες φιλοδυτικῆς ἢ πάντως λιγότερο φανατικῆς ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς δικῆς του ὀρθοδοξίας.

Ὁ φόβος τῶν «παπιστῶν» καὶ τῶν «λουθηροκαλβίνων» κινεῖ τίς ὑποψίες τῶν μοναχῶν περισσότερο ὅταν διαβάζουν ξένες ἐκδόσεις καὶ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ δώσουν τὴ μάχη, ἔστω καὶ ἰδιωτικά, μὲ τίς ἰδέες ποὺ περιέχουν. Δὲν ἀρνοῦνται ὅμως νὰ τὰ μελετοῦν καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν ἀκόμη καὶ γιὰ λειτουργικά. Ἔτσι στὸ βιβλίον *Λειτουργίαι τῶν ἁγίων Πατέρων* τοῦ 1560 (ἀντίτυπο τοῦ Νεοφύτου Μαυρομαμάτη) σημειώνει ὁ Κύριλλος : πολλὰ κατὰ πολλὰ οἱ διαβολοφραγκοὶ παρέφθειραν τὰς τρεῖς ταύτας λειτουργίας, ἀνάθεμά τους τρεῖς, χιλιάκις καὶ αἰωνίως⁴⁵.

Καὶ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ μοναστηριοῦ ἔχουν ἀποτυπωθεῖ πάντα στὰ βιβλία μὲ τὴ μορφή τῶν ἐνθυμήσεων ἢ τῶν βραχέων χρονικῶν : 1783

45. Παντελεῆμων, Κατάλογος ἀρχετύπων... ὁ.π. σ. 175. Βλ. καὶ Σκληβερίτης, Ἡ δυσπιστία... ὁ.π. σ. 283 - 293.

νοεμβρίου 25 ἦλθεν τὸ θανατικὸν εἰς ὄλον τὸ "Ἄγιον" Ὄρος σημειώνεται στὸν Βαρινο τοῦ 1523.

Στὸ βιβλίο *Ρητορικὴ τῶν παλαιῶν ρητόρων*, Βενετία, "Ἄλδος, 1508 ὑπάρχει ἡ ἐνθύμησις τοῦ 1798: ἀψή', σεπτ. κ' ὁ ἅγιος Προηγούμενος ἀρχιμανδρίτης τε καὶ ἐπίτροπος κυρ Ἰσαάας ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἱερὰν βιβλιοθήκην τῆς καθ' ἡμᾶς ταύτης Μεγίστης Λαύρας τοῦτο τὸ ἄριστον καὶ δυσεύρετον βιβλίον, δωρηθὲν αὐτῷ παρὰ τοῦ ἐν πραγματευταῖς τιμιωτάτου κυρ Γεωργίου Μοσχοπολίτου, αἰωνία αὐτῶν ἡ μνήμη⁴⁶.

"Ἐνα ἐκτενέστερο σημείωμα - χρονικὸ πού ὑπάρχει στὸ βιβλίο Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Τῶν εὐρισκομένων τόμος ἑβδομος, Etonae 1612, ἀποδεικνύει ὅτι τὰ σώματα τῶν βιβλίων θεωροῦνται χῶρος ἐμπιστευτικὸς γιὰ τὴν ἐξομολόγησι, μὲ τὴν ἀπαιτούμενη δυνατότητα πρόσκαιρης ἐχεμύθειας ἀλλὰ καὶ τὴ σιγουριὰ γιὰ τὴ διάσωση τῆς μαρτυρίας: ἴ δια τὴν ἐπάρατον καὶ ἄλογον διανομὴν τοῦ κοινοῦ χρέους γεγονυίαν ἐν ἔτει ἀψπδ' ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Γαβριήλ, τότε βιασθεῖς δυναστεία καὶ βία τῶν τε ἀρχόντων τῆς πόλεως καὶ τῆς συνόδου εἰς τὴν βίαν ταύτην τούτων τραπέντων, ὑπὸ τῆς παρακινήσεως τῶν ἰβηριτῶν, βιασθεῖς (ὡς οὐκ ὀφειλον) ὑπεσχέθη καὶ ἔλαβεν ὁ μακαρίτης τῆς λαύρας ἐπίτροπος γρηγόριος θεσσαλονικεὺς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν, χρέος πονγγεῖα διακόσια εἴκοσι πέντε: ἔκτοτε λοιπὸν καταβάλλουσα ἡ λαύρα καθ' ἕκαστον χρόνον τὰ διάφορα, ἀλλὰ μὲν ὄντα: 20: εἰς τὰ 100: ἀλλὰ διὰ 15: καὶ ἀλλὰ: 12: λοιπὸν ἐκ τούτων τῶν διαφόρων ἀποκαμουῖσα καὶ ἀδυνατήσασα ἡ λαύρα, ἦλθεν εἰς στενοχωρίαν καὶ ἐνδειαν, μὴ ἔχουσα ὑποφέρειν οὐδὲ δοῦναι τοὺς τόκους. ὅθεν προσταχθεῖς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως καὶ τῆς Συνόδου ὁ ἅγιος θεσσαλονικῆς κυρ Γεράσιμος, ἦλθεν ἐνταῦθα νῦν ἐν ἔτει, ἀψδ' κατέστησεν ἠγούμενον εἰς τὰ πάντα κυριεύοντα τὸν πατέρα Παῖσιον (τὸν πρότερον καυσοκαλυβίτην καὶ ἔπειτα ξενοφωτεινὸν) ὅστις ὑπέσχετο εἰς τρεῖς μόνους χρόνους ἀποπληρῶσαι ἅπαν τὸ χρέος, λοιπὸν οὗτος ἐχειροτονήθη τῇ κ' τοῦ φεβρουαρίου παρὰ τοῦ ἁγίου Κορυτζᾶς κυρ Ἰωακείμ, ἐν τῷ καθολικῷ. φανεῖς δὲ ἀδύνατος εἰς τὴν ὑπόσχεσιν, μηδενὸς διώκοντος ἔφυγε τῇ θ' τοῦ ἐρχομένου Ἰουλίου. λοιπὸν εἰς ἐνθύμησιν τῶν μεταγενεστέρων κατεστρώθη ἐνταῦθα τὸ παρὸν δράμα, καὶ αὕτη ἡ ἔλεεινὴ τραγωδία. οὐαί: οἴμοι, φεῦ καὶ ἀλοίμονον: εὐτελής προηγούμενος κύριλλος ὁ γράψας⁴⁷.

"Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω οἱ ὑπερόριοι, οἱ ἐξόριστοι πού ἔφταναν στὴ Μεγίστη Λαύρα ἔφερναν μαζί τους καὶ βιβλία, μάλιστα ὅταν ἡ ἐξορία ἦταν ἰσόβια. Οἱ ἐξόριστοι ὅμως αὐτοὶ ἦταν καὶ ἀναγνώστες τῶν βιβλίων τοῦ

46. Παντελεῖμων, κατάλογος ἀρχετύπων... ὁ.π. σ. 161.

47. Γιὰ τὰ γεγονότα βλ. Ἀλέξανδρος (Λαζαρίδης) Λαυριώτης, «Τὸ "Ἄγιον" Ὄρος μετὰ τὴν Ὁθωμανικὴν κατάκτησιν», *ΕΕΒΣ* 32(1963) 229 - 237.

μοναστηριοῦ. Τὰ σημειώματα ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἐξορίστους εἶναι χαρακτηριστικά : ὁ ἐκ Μακεδονίας Σιατιστῆς Μιχαὴλ Δούκα Χατζῆ Μιχαὴλ τῆ κβ' Μαΐου ἀπρὸς ἐν τῷ Πύργῳ τοῦ Τζιμισκῆ τῷ ἐν τῇ σεβασμῇ μονῇ τοῦ ἁγιονόμου ὄρους Λαύρα ὑπὸ τοῦ κακοδόξου ἐπισκόπου Σισανίου, Κυρίλλου βία ἀδικάστω καὶ ἀκρίτῳ εἰς τοῦτον μεταφερθεὶς ὅτι Δικαίῳ Θεῷ λάτρης εἰμί, κἀν δῆθεν ὡς νεωτερίζων εἰς τὴν αὐτοῦ θρησκείαν κακῶς. Ἀκολουθεῖ ἕνα ἐπίγραμμα τοῦ κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Κυρίλλου με ἡμερομηνία 15 Ἰουνίου 1787⁴⁸. Σὲ ἄλλο βιβλίον με ἡμερομηνία 21 Ἰουλίου 1787 σημειώνει συντομότερο ἐπίγραμμα : Οὐ παντὸς ἀνθρώπου, κρίνειν τὰ ἀνθρώπου / Σοφοῦ δέ, κἀγαθοῦ, μετ' ἐλευθέρου νοῦ· αὐτῇ τῇ φορᾷ δὲν εἶναι στὸν Πύργῳ τοῦ Τζιμισκῆ κρατούμενος, ἀλλὰ νοσηλευόμενος στὸ νοσοκομεῖο τῆς Μεγίστης Λαύρας. Τὰ βιβλία ποὺ διαβάξει εἶναι Ξενοφώντος Συγγράμματα, Βασιλεία 1568 καὶ Λουκιανοῦ Διάλογοι, Βενετία 1522⁴⁹. Ὑπερόριος πρέπει νὰ ἦταν καὶ ὁ τα-

48. Ἐπίγραμμα καθ' οὗ ὑποδεικνύον/Τί σοι ΚακοΚύριλλε, κατ' ἐμοῦ ἐκ δικαίου/ Ἀπαρέσω σοι φῆς, ἐὼν Δικαιολάτρης/Καὶ μὴ θέλων εἶναι σὺν σοὶ Ὁρθοδοξολάτρης/ Ἄλλ' εἰ σοι τὸ ὀρθόν, ἦν πρὸς Δίκαιον Θεὸν/οὐκ ἂν σοι Δικαιολάτρης, ἀντίος ἔδοξε πρὸς αὐτόν./ Νῦν δὲ ποιητῆς Ἀγγέλων πονηρῶν / Συγχωροῦντα τ' αὐτοῖς βλάβην κατὰ δικαίον κἀγαθῶν/Πρὸς δὲ καὶ τοῦ ἰδίου υἱοῦ ἀφειδήσαντα ὑπὲρ κακῶν/ἔχων εἰς ὀρθῶς δοξαζόμενον Θεόν/ Πῶς σοι τὸ ὀρθόν, ἔπαινος εἰς ἀγαθόν;/ Ἡ Δίκαιον καὶ Δικαίῳ Θεῷ λατρευτικῶν/ Ἄλλὰ προφθάσοι σ' ὁ ἐκ σοῦ βλασφημούμενος Θεός/ Ἐπιβαλεῖν τὴν δίκην, ὡς Δίκαιος κἀγαθός. Καὶ τοῦ ἀσεβοῦς Κυρίλλου ἐπισκόπου Σισανίου./ Ὁ Σιατιστὴς Μιχαὴλ Δούκα Χατζῆ Μιχαὴλ/τῆ ιε' Ἰουνίου ἀπρὸς ἐν τῷ Πύργῳ τοῦ Τζιμισκῆ. Βλ. Παντελεήμων, Κατάλογος ἀρχετύπων... ὁ.π. σ. 177 - 178.

49. στὸ ἴδιο, σ. 178. Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸν Μιχαὴλ Δούκα Χατζῆμικαὴλ εἶναι ἀρκετὲς ἀλλὰ ὄχι τόσες ποῦ νὰ μᾶς ξεκαθαρίζουν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα δημοσιεύματα: Γεωργίου Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου, Ἀθήνα 1872, σ. 417 - 418, 421 - 422. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, «Νεοελληνικῆς Βιβλιογραφίας ἀνέλεκτα», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 4(1904) 47 - 48. Ἡ Παντελεήμων, κατάλογος ἀρχετύπων..., ὁ.π. σ. 177 - 178. Κ. Θ. Δημαράς, «Ἐπαφὲς τῆς νεώτερης Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας μετὰ τὴν Ἀγγλικὴν (1780 - 1821)», Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση 3(1947 - 1948) 21 [ἀναδημοσιεύσεις: Φροντισματα, Ἀθήνα 1962 σ. 51. Ἑλληνικὸς Ρομαντισμὸς, Ἀθήνα 1985 σ. 31, 493]. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Τρεῖς μεταφράσεις ἀποδιδόμενες στοὺς Γ. Βεντότη καὶ Μιχ. Δούκα», Ὁ Ἑρασιστῆς 10(1972 - 73) 149. Γεωργίου Λαῖου, Ἡ Σιάτιστα καὶ οἱ ἐμπορικὸι οἶκοι Χατζῆμικαὴλ καὶ Μανούση (17ος - 19ος αἰ.), Θεσσαλονικὴ 1982 σ. 108 - 109, 120 - 121. Ἡ πορεία τοῦ Μιχαὴλ εἶναι δραματικὴ: πατρικὸς ἐξαναγκασμὸς γιὰ νὰ ἀκολουθήσει τὸ ἐμπορικὸ ἐπάγγελμα, ἔμπορος στὰ Σκόπια καὶ ὕστερα γιὰ σπουδὲς στὴ Βιέννη. Γνωριμία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τρόπου ζωῆς καὶ σκέψης καὶ ἐπίδραση τῶν «νατουραλιστῶν». Φυλάκιση στὴ «φυλακὴ τῶν μωρῶν» στὴ Βιέννη ἀλλὰ καὶ μετάφραση εὐρωπαϊκῶν ἔργων. Ἐπιστροφή στὴ Σιάτιστα καὶ ἐξορία ἀπὸ τὸν πατέρα του στὰ Μετέωρα καὶ ἀπὸ τὸν τοπικὸ μητροπολίτη στὴ Μεγίστη Λαύρα. Ὁμολογία πίστεως. Αὐτὸ τὸ σχῆμα βιογραφίας στηρίζεται κυρίως σὲ ὅσα μαρτυρεῖ ὁ Ζαβίρας καὶ νομίζω ὅτι γιὰ πολλὰ σημεῖα πρέπει νὰ ἔχουμε ἐπιφυλάξεις. Οἱ ὑπαντιγμοὶ καὶ οἱ κατηγορίες ὅτι ἦταν τρελλὸς καὶ ἄθεος δύσκολα μποροῦν νὰ καλύψουν τὴ ρῆξιν ποὺ ἔγινε ἀνάμεσα στὸν Χατζῆμικαὴλ καὶ τὴν παραδοσιακὴ κοινωνία

Στάχωση τοῦ βιβλίου Σεβαστοῦ Κυμηνίτου, Δογματικὴ διδασκαλία, Βουκουρέστι 1703.

πεινός Γεώργιος) πού γράφει στο χειρόγραφο (Κ24) Χρονικό τοῦ Μανασῆ («τῆ ἰβ' Μαΐου ἀψ'ε' ἐν τῷ τῆς Λαύρας Πύργῳ τοῦ Τζιμισκῆ») τὸ ἐπίγραμμα : Ἐδικομμένου χαρακτηρ γνωρίζεται / φύσει πρὸς σέβας γνῶσις ἐκάστῳ δεῖται / ὁ δὲ πλέκων ψευδῆ ἔχει νοῦν ἀπρεπῆ / ὡς μὴ τοῖς κακοῖς ἀντ' ἀγαθῶν στοιχῆται⁵⁰.

Ἄς σημειωθοῦν καὶ μερικές μαρτυρίες γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἐμφάνιση τῶν βιβλίων. Δὲν ἔχουμε ρητὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ βιβλιοδετικῆς ἐργαστηρίου στὴ Λαύρα ἀλλὰ ὑπάρχουν πολλὰ βιβλία μὲ «ἀγιορείτικο» δέσιμο. Εἶναι καὶ τὰ βιβλία πού τυπώθηκαν καὶ ἤρθαν δεμένα ἀπὸ τὴ Δύση, ἀπὸ τὸν ἐκδότη τους ἢ τὸν προηγούμενο κάτοχό τους.

Βιβλιοθηκᾶριος καὶ βιβλιοδέτης - σταχωτῆς στο δεῦτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰ. ὑπῆρξε ὁ προηγούμενος Γεννάδιος, πού στάχωσε καὶ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα βιβλία. Γύρω στὰ 1756 φεύγει γιὰ τὴ Ρόδο καὶ δανεῖζεται τὸ βιβλίο Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Ἐρμηνεῖα εἰς τὰ τέσσερα Εὐαγγέλια, Ρώμη 1542, καθὼς σημειώνει στὰ παράφυλλα : ταύτη ἡ θεία βίβλος ἢ τὰς ἐξηγήσεις ἔχουσα τοῦ ἱεροῦ Θεοφυλάκτου, ὑπάρχει μὲν ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἡμῶν ἱερᾶς λαύρας, ἐδόθη μοι δὲ πρὸς καιρόν, ἦν καὶ σαθρὰν οὖσαν μετεστάχουσα ἐπιμελῶς ἐν τῷ ἀπνε' κατὰ μῆνα Ἰανουάριον ἐν Ρόδῳ ἵνα σώζηται ἐν πολλῶ ἔτει πρὸς ὠφέλειαν πολλῶν. καὶ γὰρ δυσεῦρετος γεννάδιος λαύρας⁵¹. Στὸ βιβλίο Βιβλιοθήκη τοῦ Φωτίου, Αὐγούστα 1601 σημειώνει : μετ' ἐδέθη ἐπιμελῶς ἢ παροῦσα ἱερὰ βίβλος, δι' ἐπιμελείας, γενναδίου προηγουμένου λαύρας, δι'

τῆς Σιάτιστας. Τὰ ἐπιγράμματα πάνω στὰ βιβλία τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ ἡ «ὁμολογία πίστεως» πού δημοσίευσε ὁ Γεδεών εἶναι ἰσχυρὰ ἀποδεικτικὰ τεκμήρια γι' αὐτὴ του τὴ στάση.

Γιὰ τὸ θεσμὸ τῶν ὑπεροριῶν δὲν γνωρίζω καμία μελέτη. Γιὰ τοὺς κληρικούς πού ἐκτοπιζόνταν μὲ συνοδικὴ ἀπόφαση καὶ «βασιλικὸ προσκυνητὸ ὄρισμὸν» τῶν Τούρκων, γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ γαλήνη στὴν ἐκκλησία καὶ τὴν κοινωνία τῶν χριστιανῶν, γνωρίζουμε πολλὰ ἀπὸ τίς ἀφηγηματικὲς πηγές π.χ. Κομνηνός - Ὑψηλάντης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ πατριαρχικὰ γράμματα. γράφει π.χ. ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' πρὸς τοὺς προϊσταμένους τῆς Μονῆς Σταυρονικήτα στίς 4 Ἰανουαρίου 1797: Ἐπειδὴ παραγίνεται εἰς τὰ αὐτόθι κατὰ κοινὴν γνώμην καὶ συνοδικὴν διάγνωσιν δι' ὑψηλοῦ βασιλικοῦ προσκυνητοῦ ὀρισμοῦ ὁ Παναγιώτατος προφῆν Κωνσταντινουπόλεως κὺρ Νεόφυτος, καὶ νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ αὐτόθι ἱερὸν μοναστήριον τοῦ Σταυρονικήτα κατ' ἐπιεικῆ ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἡσυχίαν τῆς αὐτοῦ παναγιότητος [...]. (Γαβριὴλ Σταυρονικήτιανῶ, «Γράμματα τοῦ δευτέρου πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Σταυρονικήτα», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 5(1921)204). Τὰ Προσκυνητάρια τῆς Μεγίστης Λαύρας 1722, καὶ 1780 δίνουν τὴν πληροφορία: μέσα εἰς αὐτὸν [τὸν πύργον τοῦ Τζιμισκῆ] ἀσφαλίζονται ὅσοι ἐκκλησιαστικοὶ ἐξορίζονται ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς κραταιᾶς Βασιλείας, καὶ κατὰ τὸ θέσπισμα τῆς μεγάλῃς Ἐκκλησίας (Σάββα, Προσκυνητάρια... ὁ.π. σ. 17· πβ Τριγώνη, Προσκυνητάρια... ὁ.π. σ. 6). Οἱ πληροφορίες γιὰ τίς ἐξορίες λαϊκῶν εἶναι λιγότερες.

50. Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «Ἀγιορειτικῶν κωδικῶν σημειώματα Α) τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 1(1917) 466 - 467.

51. Παντελεήμων, Κατάλογος ἀρχετύπων... ὁ.π., σ. 184.

ἐξόδων δέ, τοῦ προηγουμένου κῆρ Γαβριήλ, λημναίου καὶ εὐχεσθε ἀμφοτέρων. ἀφοσ'. Ὁ ἴδιος Γεννάδιος τὸν ἴδιο χρόνο ἀνακαινίζει τὴ βιβλιοθήκη καὶ ἀντιγράφει σημειώματα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα : *Εὔρον κἀγὼ Γεννάδιος προηγούμενος ἀνακαινίζων τὴν βιβλιοθήκην ἐν τῷ ἀφοσ' σωτηρίῳ ἔτει εἰς ἐν παλαιὸν χειρόγραφον βιβλίον τάδε : [...]*⁵².

Τὰ ἴδια χρόνια, ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω, ζεῖ στὸ μοναστήρι ὁ Κύριλλος Πελοποννήσιος ποὺ ἀγόραζε βιβλία ὅπου βρισκόταν : στὸ Γιάσι ποὺ ἦταν δάσκαλος (1768), στὴ Βενετία (1779), στὴν Καλλιπολη, στὶς Καρυές· φροντίζει ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ δέσιμό τους. Σημειώνει στὴν *Καινὴ Διαθήκη*, Φραγκφούρτη 1601 : *Τοῦτο τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν βιβλίον ἦτο παραλελυμένον, χαλασμένον καὶ πάντη ἄχρηστον. Ὅθεν ἐπιμεληθεὶς ἐγὼ τὸ ἔδωσα καὶ τὸ ἔδωσαν καὶ ἔδωκα μόνον δετικά παράδες 18 καὶ διὰ τὸ τομάρι παράδες 45. 1802 Μαρτίου. Εὐτελής Κύριλλος.*

Τὰ ὕλικά ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὶς σταχώσεις εἶναι καινούρια δέρματα, ποὺ σὲ πολλές περιπτώσεις ἔχουν ὑποστῆ ὑψηλῆς ἐπιτηδεύτητος κατεργασία γιὰ νὰ δεχτοῦν ὕστερα στὴν ἐπιφάνειά τους τὸ στάμπωμα ἀνάγλυφων παραστάσεων μὲ ὑψηλὴ πιστότητα στὴν ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν τους. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὸ στάχωμα τῶν βιβλίων, γραμμένα φύλλα περγαμηνῶν κωδίκων, ἐνῶ στὰ ὀγκώδη βιβλία γίνεται συνδυασμὸς σανίδων καὶ δέρματος.

* * *

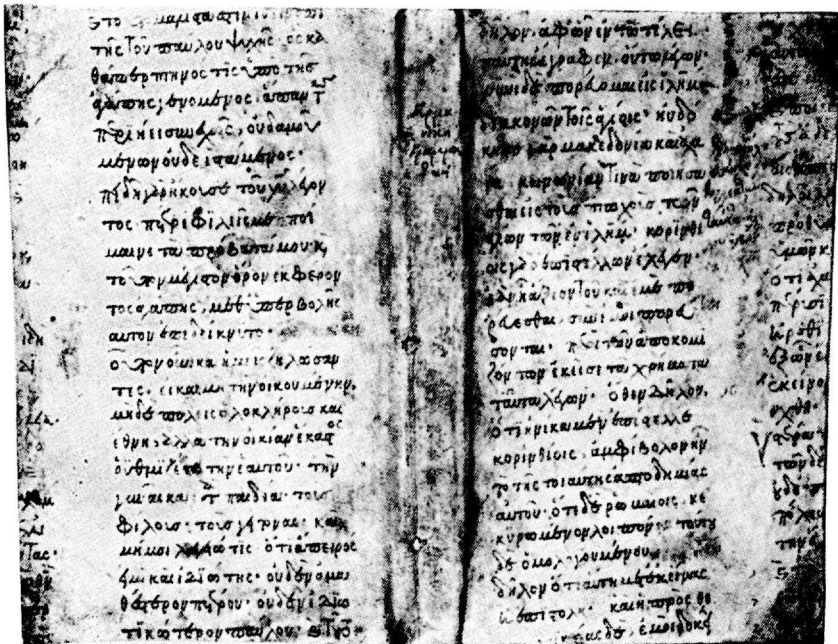
Μὲ τὶς μαρτυρίες ποὺ ἐντοπίστηκαν καὶ προκρίθηκαν νὰ δημοσιευτοῦν ἐδῶ, σχολιασμένες καὶ πλαισιωμένες μὲ στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλες πηγές, μπορεῖ ἴσως νὰ θεωρηθεῖ ὅτι φωτίστηκαν μερικὲς πτυχές ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἐντύπων βιβλίων στὴ Μεγίστη Λαύρα καὶ λιγότερες ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ πλουτίστηκε καὶ λειτούργησε ἡ βιβλιοθήκη τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ συστηματικὴ καταγραφή καὶ χρονολόγησι ὅλων τῶν σημειωμάτων ποὺ ὑπάρχουν στὰ βιβλία σὲ συνδυασμὸ μὲ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς θὰ δώσουν περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὴ βιβλιοθήκη, τοὺς κτήτορες καὶ τὶς συλλογές τους, τὴν «τύχη» τῶν βιβλίων καὶ τὶς ἀναγνώσεις τους.

Ἡ μεγάλη ποικιλία τῆς βιβλιοθήκης σὲ θρησκευτικὲς καὶ κοσμικὲς ἐκδόσεις, ἑλληνικὲς καὶ ξένες, σὲ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ, κλασικὰ καὶ νεότερα βιβλία, ἐπιβάλλει νὰ ἀναζητήσουμε τρόπους μέτρησης τοῦ φάσματος τῶν ἐνδιαφερόντων καὶ τῶν περιεργειῶν τῶν συχνότατα αὐτοδίδακτων ἢ σημαντικὰ μορφωμένων μοναχῶν, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι οἱ συλλεκτικὲς τους στὰ βιβλία ἐπιδόσεις τὰ κατοπτρίζουν. Κι ἀκόμα νὰ χαράξουμε τὴ γραμμὴ τῆς ἐξέλιξής τους, τὶς σταθερὲς καὶ τὶς διαφοροποιήσεις.

52. Σπυρίδων Λαυριώτης, Ἐναγραφαὶ ἐγγράφων... ὁ.π. σ. 400 - 401.

Τὸ θέμα βέβαια εἶναι εὐρύτερο : νὰ προσδιορίσουμε πῶς κατηχεῖται ἓνας ὀρθόδοξος μοναχὸς καὶ πῶς ἐπιβεβαιώνει τὴν πίστη του κοινωνώντας στὸ λόγο τῶν Γραφῶν καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, πῶς παραδειγματίζεται ἀπὸ τὶς ἱστορίες τῶν ἀνθρώπων καὶ σὲ ποιά ἔκταση καὶ βάθος κοινωνεῖ μὲ τὰ πνευματικὰ τους δημιουργήματα. Ἀκόμη νὰ καταλάβουμε πῶς ἀντιδρᾷ ὁ μοναχὸς τῆς Ἀνατολῆς, πού συλλέγει καὶ διαβάζει τὰ θύραθεν βιβλία, καὶ πόσο ἡ ὀρθοδοξία του τὸν περιχαρᾶζει ἢ τὸν ἀφήνει ἔκθετο στὴ δράση τοῦ περιεχομένου τῶν ἐντύπων, πού δυνάμει ἀναθεωροῦν ἢ πλουτίζουν τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὶς συμπεριφορὲς του.

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ε.Ι.Ε.

Φύλλο περγαμηνῶν χῆφ στὸ στάχωμα τοῦ βιβλίου τοῦ Μιχαὴλ Παπαγεωργίου Εἰσοδος ραδία εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, Βιέννη 1767.

